

Sanja Vulić

Govori Hrvata u manjinskim zajednicama

Uvod

Hrvati koji žive izvan granica Hrvatske dijele se u tri osnovne skupine. U prvoj su skupini Hrvati u Bosni i Hercegovini koji u toj državi imaju status konstitutivnoga naroda. U drugoj su skupini hrvatske manjinske zajednice, a u trećoj hrvatsko iseljeništvo.

Manjinske zajednice mogu se razmatrati povijesno-kulturološki, a ne nužno politički, tj. neovisno o njihovu političkom statusu. Na taj način, pod nazivom manjinske zajednice podrazumijevaju se autohtone zajednice, tj. one koje više od stotinu godina kontinuirano žive na određenom prostoru izvan matične domovine. Pripadnike pojedinih takovih manjinskih zajednica karakteriziraju zajedničke dijalektne karakteristike, zajedničko etnografsko naslijeđe te zajednička kulturološka obilježja, a donedavno uglavnom i način života jer je većinu manjinskih zajednica sačinjavalo poljoprivredno seosko stanovništvo. Manjinske zajednice žive u srednjoj i jugoistočnoj Europi, a najviše u državama koje su Hrvatskoj ili susjedne ili teritorijalno nisu znatnije od nje udaljene. Mogu se podijeliti u dvije osnovne skupine: na migracijske i nemigracijske manjinske zajednice.

Migracijske manjinske zajednice su brojnije od nemigracijskih. Najčešće su nastajale preseljavanjem velikoga broja Hrvata, nerijetko čitavih sela s jednoga razmjerno užega područja na drugo više ili manje teritorijalno kompaktno područje srednje ili jugoistočne Europe u određenom vremenskom razdoblju. Takav tip preseljenja Hrvata uglavnom se je događao od srednjega vijeka pa do početka 1821. godine.

Nemigracijske manjinske zajednice znatno su manje brojne. Takav tip manjinskih zajednica živi isključivo u državama koje su Hrvatskoj u neposrednom susjedstvu, tj. s kojima Hrvatska ima zajedničku državnu granicu.

Moliški Hrvati

U pokrajini Molise u Italiji bilo je devet hrvatskih naselja, Do danas su se održala samo tri naselja u pokrajini Molise u kojima se još može čuti hrvatski govor: Stifilić / Filić (San Felice), Kruč (Acquaviva Collecroce) i Mundimitar (Montemitro). Žitelji tih mjesta poznati su pod subetničkim imenom moliški Hrvati. Krajem 20. stoljeća bilo ih je manje od dvije i pol tisuće koji su znali svoj

mjesni govor. Moliški Hrvati potječu iz zaleđa Makarskoga primorja (između Cetine i Neretve), a govori im pripadaju novoštokavskom ikavskom dijalektu. Početkom 20. Stoljeća, 1904. godine, posjetio ih je Josip Smodlaka, koji je 1906. objavio rad „Posjet Apeninskim Hrvatima“. U tom tekstu naveo je tri temeljne dijalektne značajke tih govora za određivanje njihove dijalektne pripadnosti: zamjenicu *što*, ikavski odraz *jata* i skupnu *št*, odnosno *žd*. Tim je odrednicama pokazao da je riječ o govorima novoštokavskoga ikavskoga dijalekta, i to njegova štakavskoga poddijalekta, npr. *dica* 'djeca'; *tri gošta* (< godišta) 'tri godine', *prišt*, *moždane*. Rotacizam je proveden, npr. u *morem* 'mogu'; *ne more* 'nemože' (u Kruču *moram* 'mogu'). Načelno se može reći da ti govori imaju novoštokavsku akcentuaciju (s nekim lokalnim posebnostima), npr. u govoru Kruča. Nema oprjeka između *č* i *ć*. U tim se govorima, pod utjecajem talijanskoga jezika u hrvatskim riječima i posuđenicama realizira *dz* kao posljedica promjene *nc > ndz*, npr. *sundze* 'sunce'; *lindzun* 'plahta'. Oprjeka između fonema *č* i *ć* potpuno je neutralizirana te se realizira samo *č*. Zanimljivost je ovih govora i umetnuti bilabijal *b* iza bilabijala *m*, npr. u svim mjestima *mblad* 'mlad', *mblejat* 'blejati', u Mundimitru *zemblja* 'zemlja'. Tijekom višestoljetnoga boravka u dijaspori izgubili su gramatički srednji rod, a zamijenio ga je obično muški, npr. u svim govorima *mor* 'more', u Kruču *driv* 'drvo', u Kruču i Filiću *lit* 'ljetu', u Filiću *pras* 'prase'¹, u Mundimitru *visok čelo* 'visoko čelo', *dobri meso* 'dobro meso'. Usto su sve imenice i-sklonidbenoga tipa u tim govorima prešle u ženski rod, odnosno e-sklonidbu, npr. *riča* 'riječ'; *stvara* 'stvar'; *žedža* 'žeđ' (u G. jd. *riče*; *stvare*; *žedže*), rjeđe u muški rod, odnosno a-sklonidbu, npr. *kost*, G. jd. *kosta*; *krv*, G. jd. *krva*. Vrlo je izražena uporaba imperfekta, npr. u Filiću *Moj tat biše na dobri čeljada* 'moj tada bijaše dobar čovjek'; *ka sa vezivahu* 'kada se vezivahu', u Kruču *tuna govarahu* 'svi govorahu'. U sintaksi je zamjetan talijanski utjecaj, npr. *Kako si čila poznat ci Pep?* 'kako si upoznala ujaka Josipa?' (prema tal. *Come hai fatto a conoscere zio peppe?*). Leksik je također pod snažnim utjecajem talijanskoga, npr. *Ta jima kvaš čend an eš umi lejt taljan perfetamend sendza okjali* 'ta ima skoro sto godina i umije čitati talijanski bez naočala' (prema tal. *Questa ha quasi cento anni e sa leggere perfettamente l'italiano senza occhiali*). Budući da su predci moliških Hrvata rano odselili iz matične domovine, u njihovu govoru nema turcizama. Rijetke su iznimke kao npr. turcizam *šurla* u značenju 'svirala' (Kruč), odnosno hibridna izvedenica *šurlica* 'zviždaljka' (Mundimitar). U govorima moliških Hrvata iznimno su brojni romanizmi, od kojih je veliki broj usvojen nakon preseljenja u novu domovinu. Ipak, značajan je dio staroga hrvatskoga leksika

---

¹ Isti je oblik zabilježen potkraj 19. st. u Kruču, gdje je već prije zabilježena i realizacija *lipi sundze* (lijepo sunce).

očuvan u tim govorima, kao npr. *daž* 'kiša'; *oganj*; *postelja* (u Kruču *postalja*), *priseg* 'prisega'; *vlas* 'kosa'; *povidat* 'pripovijedati'. Toj skupini možemo pribrojiti i stari germanizam *hiža* u značenju 'kuća', koji je u 15. i 16. stoljeću bio sastavnim dijelom arhaičnih štokavskih govora u kraju iz kojega potječu predci moliških Hrvata.

Prvi rječnik moliškohrvatskih govora objavio je 1972. Božidar Vidov, te gramatiku 1974. U posljednjoj godini 20. stoljeća tiskana su dva opsežna rječnika, jedan govora mjesta Mundimitra, a drugi mjesnoga govora Kruča, te moliškohrvatska gramatika. Pjesme je među prvima pisala Milena Lalli iz Mundimitra, dok je jedini romanopisac, Nicola Gliosca, rodom iz Kruča. Oboje pišu na svojim mjesnim idiomima.

Značajnu ulogu u očuvanju hrvatskoga jezika i nacionalne svijesti među moliškim Hrvatima imali su svećenici iz Hrvatske koji su među njima boravili, posebice fra Petar Milanović, koji je, nakon što je prestao izlaziti dvojezični časopis *Naš jezik* u Filiću, pokrenuo dvojezični časopis *Naš život* za sve tri moliškohrvatske župe. Nakon gašenja toga časopisa pokrenut je novi časopis na hrvatskom jeziku, naslovljen *Riča živa*.

Znatnija se skupina moliških Hrvata (najviše iz Kruča te dijelom iz Filića) poslije Drugoga svjetskoga rata, posebice šezdesetih i početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća nastanila u Zapadnoj Australiji, u okolici Perth. Iz Filića je bio rodom filolog John Felix Clissa koji je od 1991. živio u Perthu i istraživao tu zajednicu u Australiji. Osim u Australiju, moliški su Hrvati prije Drugoga svjetskoga rata u većem broju iseljavali u Južnu Ameriku, pa je npr. skupina od njih tristotinjak živjela u Venezueli. Radi zaposlenja je dio moliških Hrvata preselio u veće talijanske gradove, posebice u Rim i na sjever Italije.

Šezdesetih godina 20. st. pokrenut je u Stifiliću tečaj mjesnoga govora, za koji je vladalo veliko zanimanje. Moliškohrvatska djeca dobivaju hrvatski kao izborni predmet u osnovnoj školi tek 1996. Prva učiteljica Agostina Piccoli držala je nastavu hrvatskoga jezika besplatno. Kasnije je učitelje hrvatskoga jezika počela plaćati Republika Hrvatska.

Gradišćanski Hrvati

Uvod

Pod suvremenim pojmom gradišćanski Hrvati obično se podrazumijevaju nekadašnji zapadnougarski Hrvati, donjoaustrijski Hrvati i južnomoravski Hrvati i Hrvati pod Malim Karpatima, tj. skupine Hrvata koje su otprilike istodobno iselile iz matične domovine prema sjeverozapadu. Podatci iz *Modruškoga urbara*, koji je sastavljen iz g. 1486. po nalogu kneza Bernardina Frankopana, pokazuju da je već prije te godine, a time i prije Krbavske bitke 1493. dio središnje Hrvatske sjeverno od Velebita već bio ispražnjen. Iseljavanja se osobito intenziviraju poslije Mohačke bitke 1526. i pada Jajca pod osmanlijsku vlast 1527. Iseljavalo se iz različitih krajeva i u različitim smjerovima, ali najviše prema sjeveru. Budući da samo o pojedinim organiziranim iseljavanjima postoje točni povijesni izvori i podatci, točan broj iseljenika nije moguće utvrditi. Osim brojnih kmetova koje su njihovi gospodari s nesigurnih imanja i sela u Hrvatskoj preseljavali u sigurnije predjele Monarhije, velik je broj ljudi bježao stihijski i neorganizirano. Stoga i o broju iseljenih osoba postoje različita mišljenja, premda nitko od istraživača ne dvoji da je taj broj bio golem. Hrvati su se naselili na prostranom području od Beča i južnoga Gradišća u Austriji do Jure u Mađarskoj te Brna i Bijelih Karpata u Moravskoj i Slovačkoj. Naseljavanje traje do 17. stoljeća, u vrlo maloj mjeri i početkom 17. stoljeća. U vrijeme svoga dolaska u novu domovinu Hrvati su naselili približno dvjesto sela, a uzmu li se u obzir i sela u kojima je Hrvata bilo manje od polovice, može se zaključiti da je riječ o tristotinjak sela. U 20. stoljeću stanje je bitno drukčije, posebice u posljednjim desetljećima. Tek nekoliko desetaka tisuća njihovih potomaka živi u hrvatskim jezičnim oazama na dijelu toga prostora. Ta se cjelokupna dijaspora danas naziva zajedničkim imenom gradišćanski Hrvati. Iako su postojala različita nagađanja o njihovu podrijetlu, danas je, na temelju povijesnih i jezikoslovnih istraživanja, prevladalo mišljenje da su predci gotovo svih tih Hrvata podrijetlom s teritorijalno razmjerno kompaktnoga područja. Riječ je o području između Kupe i Velebita, posebice sjeverno od Ogulina prema Kupi i međuriječju Kupe, Save i Une, uključujući dolinu Une, gdje su se u doba iseljavanja prirodno susretala sva tri hrvatska narječja. Na sjeveroistoku je područje iseljavanja zahvaćalo zapadnu Slavoniju, tada kajkavske govore koji su se dodirivali sa štokavskim područjem. Druga kajkavsko-štokavska granica bila je kod ušća Une u Savu. Kako su novija jezikoslovna istraživanja

ustanovila, međunarječna prožimanja u pojedinim gradišćanskohrvatskim govorima nisu nastala u novoj sredini, nego još prije. Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije ta je hrvatska dijaspora Trianonskim ugovorom podijeljeni među trima državama. Podjela je realizirana 1921. Takovo je stanje neminovno ubrzalo njihovo odnarođivanje, prije svega u nekadašnjoj Čehoslovačkoj, a zatim i u zapadnoj Mađarskoj, dok su najbolje uvjete za nacionalni opstanak imali Hrvati u tada novoosnovanoj austrijskoj pokrajini Gradišće (Burgenland) gdje ih je bilo brojčano najviše. Poslije Drugoga svjetskoga rata stanje se još više pogoršalo dolaskom komunizma na vlast u Mađarskoj i Čehoslovačkoj. Takav je politički razvoj događaja uzrokovao gotovo potpun prekid veza gradišćanskih Hrvata u Mađarskoj i Čehoslovačkoj sa sunarodnjacima u Austriji, a također prouzročio i nestanak hrvatskih sela u Češkoj (južnoj Moravskoj) čiji su hrvatski stanovnici prisilno raseljeni između 1945. i 1948. U Donjoj Austriji u 20. stoljeću tek je u tragovima hrvatski govor još bio očuvan u naseljima Malištrof (Mannersdorf am Leithagebirge), Cimof (Hof am Leithagebirge) i Cundrava (Au am Leithaberge), kao ostatak nekoć brojnih hrvatskih sela na tom području u 15. i 16. stoljeću, koja su se ubrzo počela germanizirati, a u blizini granice s Moravskom bohemizirati, npr. Glogovac, Poštronja i Nova Ves. U nekadašnjim selima donjoaustrijskih Hrvata (u kojima su Hrvati do kraja su 20. st. gotovo nestali), ostali su tek tragovi njihovih govora. U selima u kojima se dobro očuvao hrvatski jezik veliku je zaslugu imalo bogoslužje na tom jeziku. Važno je upozoriti da u Austriji, osim približno 35 tisuća Hrvata u Gradišću, još oko 15 tisuća Hrvata koji govore tim mjesnim govorima živi u Beču. Budući da poput moliških Hrvata pripadaju polutisućljetnoj dijaspori, u govoru gradišćanskih Hrvata broj turcizama je zanemariv. Kao i kod moliških Hrvata opet je iznimka riječ *šurla* u značenju 'frula, mali puhački instrument', koja je usvojena i u gradišćanskohrvatskom književnom jeziku. Inače se susreće u gradišćanskohrvatskim pučkim prozama. Budući da ju je i Faust Vrančić u 16. stoljeću uvrstio u svoj rječnik, nedvojbeno je riječ u turcizmu koji se je već u 16. stoljeću rabio u hrvatskom jeziku.

Broj govornika hrvatskoga jezika od početka do kraja 20. stoljeća znatno se smanjio. Veliki iseljenički valovi koji su na razmeđu 19. i 20. stoljeća praznili Hrvatsku, praznili su također zapadnu Ugarsku, odnosno od 1921. austrijsko Gradišće i zapadnu Mađarsku. Već početkom druge polovice 19. stoljeća zapadnougarski su se Hrvati iseljavali na američke kontinente, posebice u Sjedinjene Američke Države, a u manjem broju u Kanadu, Argentinu, Brazil i druge zemlje. Prvi iseljenički val trajao je do Prvoga svjetskoga rata, a vrhunac mu je bio između 1905. i 1907. Drugi je val bio u međuratnom razdoblju, a treći neposredno nakon Drugoga svjetskoga rata, sve do

sedamdesetih godina 20. stoljeća. Najviše se iseljavalo iz sela u južnom dijelu, ali i iz ostalih dijelova.

Narječja, dijalekti i skupine govora gradišćanskih Hrvata

Gradišćanski su Hrvati govornici svih triju hrvatskih narječja, ali daleko najbrojniji su čakavci, posebice govornici čakavskoga ikavsko-ekavskoga dijalekta.

Govornici čakavskoga ikavsko-ekavskoga dijalekta

Po jezičnim se značajkama govornici čakavskoga ikavsko-ekavskoga dijalekta mogu podijeli u sedam skupina. Njihova je teritorijalna podjela sukladna podjeli po dijalektnim značajkama. Kao što samo ime dijalekta kazuje, svi imaju ikavsko-ekavski refleks jata tipa *belo mliko*, odnosno zbog diftongizacije *e > ie* u većini govora *bielo mliko*. Sukladno čakavštini, svi su govori šćakavski, tj. s refleksom *šč* (rjeđe *šč*) praslavenskih skupina **skj* i **stj*.

Južnomoravski Hrvati

Najsjevernije područje u koje su došli pripadnici ove dijaspore je južna Moravska, zatim sjeverna Slovačka oko grada Skalice, zatim mjesto Mokri Gaj (Mokrý Háj) južno od Skalice (koji su već prije 20. st. poslovačeni), te Donja Austrija. Govori svih navedenih mjesta načelno se svrstavaju u zajedničku skupinu govora čakavskoga ikavsko-ekavskoga dijalekta. U 16. je stoljeću bilo tridesetak hrvatskih sela u Donjoj Austriji i na Moravskom polju, koja su ponijemčena, bilo već u 16. st. ili kasnije. Tri sela južnomoravskih Hrvata (današnja Češka) koja su prisilno raseljena između 1945. i 1948. bila su Frielištof (Jevišovka), Dobro Polje (Dobré Pole) i (Nova) Prerava (Nový Prerov). Nekadašnji stanovnici tih sela žive raseljeni diljem Češke, dio ih je u Austriji i na sjevernoameričkom kontinentu. Južnomoravski su Hrvati potjecali sa širega slunjskoga područja. Nakon prisilnoga raseljavanja ponovo se pokušavaju kulturno povezati od 1989., pa svake godine početkom rujna organiziraju susret u najećem selu Frielištofu. God. 1994. osnovali su Hrvatski

kulturni savez u Češkoj, sa sjedištem u Olomoucu u sjevernoj Moravskoj jer je veliki broj južnomoravskih Hrvata bio prisilno preseljen u okolicu toga grada. Oteta imovina nije im vraćena. Danas u Češkoj približno tisuću potomaka prisilno raseljenih južnomoravskih Hrvata. Druga generacija uglavnom ne zna materinski mjesni hrvatski govor svojih starijih.

U naglasnom pogledu govori južnomoravskih pripadaju među gradišćanskohrvatske govore s djelomičnim regresivnim pomakom naglaska. Naglasni se inventar tih govora sastoji od dugoga i kratkoga naglaska, a intonacijske razlike nisu fonološki relevantne. Nenaglasak se može ostvariti na bilo kojem slogu. U samoglasničkom sustavu tih govora zamjetni su dobro očuvani dvoglasni *ie* i *uo*, npr. *mieso*; *sieno*; *vinuograd*; *nuos*; *kuolac*; *luonac* itd., ali samoglasnik *o* može se također artikulirati zatvoreno.

Na temelju postojećih zapisa govora može se zaključiti da se u njima uglavnom susreće u čakavštini uobičajeno nesliveno *t'* (koje se drukčije izgovara od fonema *ć*). Zabilježeni su i primjeri s protezom *j*- tipa *jigla*, *jime*, *jistina*; također primjeri s razvojem *dj* > *j* tipa *tuji*, te čitav niz leksičkih primjera iz govora moravskih Hrvata koji ih također povezuju s različitim gradišćanskohrvatskim govorima, kao što su npr. *žito* u značenju 'raž', *škadanj* u značenju 'štagalj', *blago* u značenju 'stoka', *godina* u značenju 'kiša', *jačit* u značenju 'pjevati', *jačka* 'pjesma', *žuhak* u značenju 'gorak', *imat lazno* 'imati vremena', *pašćit se* 'žuriti se' i dr., uključujući i hungarizme kao npr. *kip* u značenju 'slika' (prema mađ. *kép*), itd. Međutim, u tim je govorima nakon raseljenja usvojen veliki broj bohemizama koji se prije nisu rabili, npr. *jaro* 'proljeće' (češ. *jaro*), *kanarak* 'kanarinac' (češ. *kanárek*), *pan* 'gospodin' (češ. *pán*), *povidka* 'pripovijetka' (češ. *povidka*), *rodič* 'roditelj' (češ. *rodič*) i dr.

Iz Frielištofa je bio rodom pjesnik Milo Vašak koji je živio u Burlingtonu (Ontario) u Kanadi. Objavio je pjesničku zbirku temeljenu na rodnom frielištofskom govoru. Na tom idiomu temeljio je svoje tekstove i Jozza Lavička, također Frielištofac koji je nakon prisilnoga napuštanja svoga rodnoga sela živio u Austriji, najviše u Beču.

Hrvati u Novom Selu u Slovačkoj

Asimilacijom donjoaustrijskih i nasilnim preseljenjem južnomoravskih Hrvata, govor Novoga Sela (Devínska Nová Ves) u Slovačkoj postao je najsjeverniji govor u kojem se rabi

upitno-odnosna zamjenica *ča*. Novo Selo je 1971. administrativno pripojeno Bratislavi, što je znatno ubrzalo poslovačenje toga mjesta, inače teritorijalno dislociranoga od Bratislave. Vrlo srodni govoru Novoga Sela bili su govori naselja Dubrava (Dúbravka) i Lamoč (Lamač) koji su poslovačeni do kraja 20. stoljeća. Istoj, drugoj skupini čakavskih ikavsko-ekavskih govora pripadali i govori svih nekadanjih hrvatskih sela sjeverozapadno od Bratislave, kojih je bio velik broj na području slovačkoga Zagorja, a mnoga su poslovačena već u 17. stoljeću. Oni sačinjavaju drugu čakavsku ikavsko-ekavsku skupinu. Najduže se hrvatski govor zadržao u mjestima Devin (Devín), Mast i Bistrica (Záhorská Bystrica). U potonjim dvama mjestima hrvatski se govorilo još početkom 20. stoljeća. U govoru Novoga Sela realiziraju se tri naglaska. Po diftongizaciji taj je govor sukladan S naglasnoga aspekta taj govor je srodan govorima južnomoravskih i donjoaustrijskih Hrvata, pa se npr. govori *pomiest* 'pomesti'; *priešat* 'prešati (grožđe)'; *kuolac* 'kolac'; *zakuon* 'zakon' itd. U govoru Novoga Sela znatno je više slovakizama nego u mjesnim govorima Hata u Slovačkoj, pa se npr. govori *miesto* u značenju 'grad' (prema slc. *mesto*), *polivka* u 'juha' (prema slc. *polievka*), *žebrok* 'prosjak' (prema slc. *žobrák*), *brana* u značenju 'vrata' (prema slc. *brána*), *hlap* u značenju 'mladić', veznik *alebo* 'ili'. Očuvan je i nemali broj germanizama, npr. *fara* 'župa', *ertepljin* (prema austrijskonjemačkom nazivu *Erdapfel*), *gmajna* 'općina' (prema njem. *Gemeinde*). Poput pojedinih govora u južnom Gradišću, Novoselci imaju riječ *guora* u značenju 'šuma'.

Hati i Poljanci

Najbrojnija je treća skupina govornika čakavskoga ikavsko-ekavskoga dijalekta, koja se naziva Hati i Poljanci. Hati žive (ili su živjeli) u Sjevernom Gradišću u Austriji u selima Pandrof (Parndorf), Novo Selo (Neudorf bei Parndorf), Bielo Selo (Pama), Gieca (Kittsee), Lajtica (Pötzneusiedl) i Raušer (Gattendorf) u najsjevernijem gradišćanskom Kotaru Niuzalj (Neusiedl am See). Posljednja tri navedena sela do kraja su 20. st. gotovo posve ponijemčena.

Hatima su pripadala i tri sela u Donjoj Austriji: Malištrof, Cimof i Cundrava. Malo je zapisa o njihovim govorima, npr. obezvučenje dočetnoga šumnika u Cundravi.

U Slovačkoj Hati žive u selima (Hrvatski) Jandrof (Jarovce), Rosvar (Rusovce) i Čunovo. Ta su sela pripojena Slovačkoj (ondašnjoj Čehoslovačkoj) tek 15. listopada 1947. Ta su tri sela 1971.

administrativno pripojena Bratislavi, a smještena su južno od toga grada prema granici s Mađarskom. U Rosvaru hrvatsko stanovništvo nije bilo većinsko i asimilirano je do kraja 20. st. U Mađarskoj Hati žive u selima Bizonja (Bezenye) i (Hrvatska) Kemlja (Kimle, odnosno Horvátkimle) južno od mađarsko-slovačko-austrijske tromeđe u Jursko-mošonsko-šopronskoj županiji. Poput Hata, Poljanci također žive u sjevernom Gradišću (ali južno od Hata) u selima Vorištan (Hornstein), Klimpuh (Klingenbach), Uzlop (Oslip), Cindrof (Siegendorf), Štikapron (Steinbrunn), Trajštof (Trausdorf an der Wulka), Prodrštof (Wulkaprodersdorf), Cogrštof (Zagersdorf) i Celindofu (Zilingtal) u Kotaru Željezno (Eisenstadt), te u selima Otava (Antau), Pajngrt (Baumgarten), Rasporak (Drassburg) i Cikleš (Sigless) u Kotaru Matrštof (Mattersburg). U zapadnoj Mađarskoj Poljanci žive u selu Koljnof (Kópháza) u Jursko-mošonsko-šopronskoj županiji. Pretpostavlja se da Hati i Poljanci potječu nedaleko od srednjega toka rijeke Korane. U svim se govorima rabi zamjenica *ča* i upitni prilog *zač* 'zašto'. Govore Hata i Poljanaca karakterizira djelomice regresivni pomak naglaska, dvoglasni *ie* i *uo*, čakavsko *t'*, čuvanje fonema *lj*, čuvanje završnoga *m* u gramatičkim morfemima, promjena dočelnoga *l > u* u glagolskom pridjevu radnom, prezent glagola *grem*, *greš* ... U pojedinim se govorima slogotvorno *r* realizira s antepoanim vokalom, tj. kao slijed *er*, npr. u Kemlji *kerv*; *serce*. Na sintagmatskoj se razini utjecaj njemačkoga jezika očituje u uporabi sintagme *ča je to za* u značenju 'kakav, kakva, -o' (prema njem. *was ist das für*), npr. u jandrofskom govoru rečenični sklop *Ča je to za selo?* u značenju 'kakvo je to selo?'. U svim hrvatskim govorima u Slovačkoj, kao i u gradišćanskohrvatskim govorima općenito, pod utjecajem se njemačkoga jezika (kao posljedica nekadanjega pripadanja teritoriju Austro-Ugarske Monarhije), uz 3. lice jednine imenica iz poštovanja rabi glagolski oblik 3. lica množine, npr. *Mati su telefonirali*. Među karakterističnim leksikom izdvajam npr. *loza* u značenju 'šuma', *podglavača* 'jastuk' (rjeđe *blazina*), *utrnjak* 'ručnik'; *zviranjak* 'izvor', germanizme *radlo* 'bicikl' (prema njem. *Rad* 'kotač, kolo') i *štruok* 'roda' (prema njem. *Storch*). Zanimljivo je da se izrazito velik broj germanizama rabi i u govoru Jandrofa, koji je prije no što je 1947. pripao Čehoslovačkoj bio u sastavu Mađarske. Germanizmi u tom govoru su leksički, npr. *širm* 'kišobran' (prema njem. *Regenschirm*), *prauhat* 'trebati' (prema njem. *brauchen*), *gonc* 'sasvim, posve, potpuno' (prema njem. *ganz*). Osim na taj način prilagođenih leksičkih posuđenica, u jandrofskom se govoru rabe i doslovne prevedenice iz njemačkoga jezika, npr. *vandat* 'izručiti' (prema njem. *herausgeben*) ili *vanstat* 'sići' (prema njem. *aussteigen*, *austreten*). Utjecaj njemačkoga očit je i pri izricanju složenih brojeva jer se prvo navode jedinice,

a zatim desetice, npr. *jedan pedeset* za 51 (prema njem. *ein und fünfzig*). Za stvari i pojmove koji se u jandrofskom govoru rabe tek od novijega doba uobičajeni su slovakizmi, npr. *puolpenzija* 'polupansion' (prema slc. *polpenzia*), *marnica* 'mrtvačnica' (prema slc. *márnica*). U govorima Čunova i Jandrofa u Slovačkoj znatan je broj slovakizama, npr. *holič* (usporedno s *brijač*), *kutač* u značenju 'žarač' u Čunovu.

Poneke vrlo popularne riječi preuzimaju se iz slovačkoga razgovornoga jezika, kao npr. *kmin* u značenju 'kradljivac, lupež'. Ta je riječ prihvaćena i u govoru Novoga Sela. Utjecaj slovačkoga jezika ponekad se očituje i na rječotvorbenoj razini, kao u primjeru *športova sala* 'športska dvorana' (prema slc. *športova sála*).

Dolinci

Četvrtu skupinu sačinjavaju Dolinci, koji su drugi po brojnosti govornika čakavskoga ikavsko-ekavskoga dijalekta. Žive u Srednjem Gradišću u Austriji u selima Frakanava (Frankenau), Pervane (Kleinmutschen), Mučindrof (Grossmutschen), Veliki Borištof (Grosswarasdorf), Mali Borištof (Kleinwarasdorf), Gerištof (Kroatisch Geresdorf), Mjenovo (Kroatisch Minihof), Šuševo (Nebersdorf), Filež (Nikitsch), Dolnja Pulja (Unterpullendorf), Longitolj (Langental) i Kalištof (Kaisersdorf) u Kotaru Gornja Pulja (Oberpullendorf), te u zapadnoj Mađarskoj u nedalekim selima Plajgor (Olmód), Prisika (Peresznye), Židan (Horvátzsidány), a donedavno i Temerje (Tömörd) u Željeznoj županiji (Vas Megye), također u selu Unda (Und) u Jursko-mošonsko-šopronskoj županiji (Győr-Moson-Sopron Megye). Temerje je do kraja 20. st. gotovo potpuno pomađareno. Jedna je od pretpostavki da govori Dolinaca potječu s područja oko slijeva rijeke Gline.

U svim se govorima rabi zamjenica *ča* i upitni prilog *zač* 'zašto'. Te govore također karakterizira djelomice regresivni pomak naglaska te u glavnini govora čakavsko *t'*. Od ostalih značajki izdvajam promjenu $m > n$ na kraju sloga (osim u Kalištofu). Dio govora ima slogotvorno *r* tipa *prvi* (npr. Frakanava, Veliki i Mali Borištof), a dio slijed *er* tipa *Hervat, kerčmar, černi, pervi* (npr. Šuševo, Pervane, Plajgor, Prisika, Židan). U dijelu je govora izražena delateralizacija $lj > j$, npr. *krajica* (Plajgor, Prisika), *judi, poje, učitejica*, (Židan). U glavnini mjesnih govora čuva se dočeto *-l* u glagolskom pridjevu radnom. U govorima Dolinaca rabi se imenica *mat* 'mati'. Poput

Hata i Poljanaca rabe riječ *loza* u značenju 'šuma'. U okviru leksičkoga fonda izdvajam još hungarizam *guola* u značenju 'roda' (prema mađ. *golya*), za razliku od Haca i Poljanaca koji rabe germanizam *štruok*.

Hrvati u Bajngrobu

U posebnu, petu skupinu valja izdvojiti govor sela Bajngrob (Weingraben) u zapadnom dijelu Gornjopuljanjskoga kotara u srednjem Gradišću (zapadno od Dolinaca) zbog naglasne specifičnosti jer u tom govoru nema oprjeka po intonaciji i kvantiteti. Specifičnost je toga govora izostanak oprjeke *č* i *ć*, odnosno *t'*, te fonem *dž* u primjerima tipa *džagoda* 'jagoda'; *mordžie* (< morje) 'more', te promjena *l > lj* i *n > nj* iza velara, npr. *k njam* 'k nam', *gljava* 'glava'. Redovito je u tom govoru *ča* i *zač*. Slogotvorno *r* se realizira bez antepiranoga vokala. U značenju 'šuma' rabi se riječ *loza*.

Hrvati oko Körmenda

Šestu čakavsku ikavsko-ekavsku skupinu sačinjavaju govori zapadno i sjeverozapadno od Körmenda u Željeznoj županiji u jugozapadnoj Mađarskoj. Riječ je o selima Hrvatska Nadalja (Horvátnadaly), Dolnji Berek (Alsóberkifalu), Gornji Berek (Felsőberkifalu), Hrastina (Harasztifalu) i (Veliki) Kuced (Nagykölked). Ti govori pripadaju krajnjemu jugoistoku gradišćanskohrvatskoga govornoga područja. Krajem 19. i početkom 20. st. Hrvati iz tih sela u velikom su broju iselili u Sjevernu Ameriku. Još u 19. st. hrvatska je zajednica bila vitalna i u samom gradu Körmendu, a do kraja toga sr. u potpunosti je pomađarena. Doljnji Berek je postao predgrađem Körmenda već u 19. stoljeću te je početkom 20. stoljeća već bio potpuno pomađaren. U Gornjem se Bereku početkom 20. st. još govorilo hrvatski, a u Kucedu su svi stanovnici (osim najmlađega naraštaja) znali hrvatski. Malo je zapisa o njihovom govoru kao npr. ime *Mikula* kao uobičajena čakavska verzija imena Nikola, zatim tipično čakavsko *crikva* 'crkva' i sintagma *znat po harvatsku* 'znati hrvatski', koja navodi na zaključak da se samoglasničko *r* u tom govoru ostvarivalo slijedom *ar*. Na žalost, početkom osamdesetih godina 20. st. u Kucedu više nitko nije govorio hrvatski. U Hrvatskoj je Nadalji u prvoj polovici 20. st. mjesni hrvatski govor još bio dobro očuvan, ali nakon što je nakon 2. svjetskoga rata administrativno pripojena gradu Körmendu te postupno postala njegovo zapadno predgrađe, ubrzano se počela asimilirati, te do kraja 20. st.

potpuno pomađarila. Leksik koji su rabili Hrvati u Nadalji tipičan je i za ostale gradišćanskohrvatske govore, npr. *jačiti* 'pjevati', *lopa* 'šupa, neugledna potleušica', *maša* 'misa', *pinezi* 'novac', *zdenac*. Početkom tridesetih godina 20. st. Jezikoslovac Stjepan Ivšić je u Hrvatskoj Nadalji, osim zamjenice *ča*, zabilježio izgovor samoglasničkoga *r* slijedom *er*, npr. u riječi *herbat* 'hrbat, leđa'. Na temelju uporabe zamjenice *ča*, pojedinih ikavskih realizacija, te riječi *sieno* s dvoglasom *ie* kao rezultatom zatvorenoga izgovora dugoga samoglasnika *e*, Stjepan Ivšić navodi ikavsko-ekavski refleks jata u tom čakavskom govoru. Do kraja 20. st. govornika hrvatskoga jezika bilo je samo u Hrastini. Hrastinski je govor dvoakcenatski. Fakultativno se javlja akut. Nenaglašene su dužine zanaglasne, i to isključivo na prvom slogu iza naglasaka, i to samo ako je taj slog završni. Odras jata je ikavsko-ekavski, npr. *človik* 'čovjek'; *mliko*; *lipo*; *seno*; *dielaš*. Realiziraju se dvoglas *ie* i *uo*, npr. *mieso* 'meso', *svietak* 'blagdan', *ziec*, *vieliki*, *zelienu*, *piet*, *šies* 'šest', akuzativ *tiebe*, zatim *Buog*, *divuojka*, *kuonj*, *puojt* 'poći', *topluo*, *muoj*, *zbuogom*, broj *stuo*. Tendenciju gubljenja diftonga pokazuje starije *sieno* 'sijeno'; *dielaš* 'radiš' i novije *seno*; *delaš*. Samoglasničko se *r* ostvaruje slijedom *er*, npr. *Hervat*; *kerčma*; *pervi*; *hervacki*. Završno *l* čuva se u pridjevima i glagolskim pridjevima tipa *topal*, *bil*, *dal*, a reducira se samo kada dolazi iza slijeda *er*, tipa *umer* (< umerl) 'umro'. Iz finalnoga skupa *st* reducira se *t*, npr. *šies* 'šest', *dvanajs* (< dvanajst) 'dvanaest'. Fonemi *č* i *ć* (*t*) su neutralizirani. Dosljedna je promjena dočetnoga *m* > *n* u gramatičkim morfemima, npr. promjenu *m* u *n* u gramatičkim morfemima, npr. *iden domuon* (< idem domuom) 'idem doma, idem kući'.

Morfoloki je sustav hrastinskoga govora znatno raslojen pod utjecajem mađarskoga jezika. Oblici srednjega roda uglavnom su zamijenjeni muškim, npr. *edan jajce* 'jedno jaje', ali su očuvani u ustaljenim izrazima tipa *dobro jutro*. Česti su primjeri zamjene ženskoga roda muškim i obratno, posebice u govornika kojima su mame i babe bile Mađarice, npr. *moj žena je Hervat*. Ta je promjena usporedno zahvatila i participe, npr. *moj mat umer* 'moja mati je umrla'; *moj made ni bil Hervat* 'moja mati nije bila Hrvatica', *stara mat ni bil Hervat* 'baba nije bila Hrvatica'; *moj stara otac je bil Hervat* 'moj djed je bio Hrvat'. Leksik je znatnim dijelom tipično gradišćanskohrvatski, npr. *friško* u značenju 'brzo', *guodina curi* 'kiša pada', *jačit* 'pjevati', *jačka* 'pjesma', *kucak* 'pas', *meru* 'malo', i dr. Od mađarizama izdvajam *guoja* 'roda'. U značenju 'vinograd' rabi se riječ *gorica*.

Hrvati pod Malim Karpatima

Sedma skupina pripada govorima hrvatskih sela pod Malim Karpatima sjeveroistočno od Bratislave, gdje je u ravnici jugoistočno od Jura pri Bratislavi, te između toga grada i Pezinoka, pa sve do Smolenica, u 16. st. postojao velik broj hrvatskih sela. Postupno su sva poslovačena, osim Hrvatskoga Groba. Na temelju povijesnih činjenica smatra se da su i ti govori, poput govora Hrvatskoga Groba, pripadali čakavskom ikavsko-ekavskom dijalektu s ponešto kajkavskih elemenata, kakvim se govorilo na graničnom području triju narječja u sjeveroistočnom Pounju. Najduže su se asimilaciji odupirale Velike i Male Šenkvice. Osim u Hrvatskom Grobu, hrvatski su se govori najduže održali u Velikim i Malim Šenkvicama, sve do 19. stoljeća. Od ostalih govora čakavskoga ikavsko-ekavskog dijalekta govor Hrvatskoga Groba (kao jedini preostali iz sedme skupine) ponajprije razlikuje uporabom upitno-odnosne zamjenice *kaj*. Međutim, upitni prilozi otkrivaju čakavsku osnovicu, pa se govori *zač* 'sašto' (usporedno s *proč*). Govor ima dva silazna naglaska, dugi i kratki, a akut se ostvaruje samo fakultativno. U tom govoru izostaje diftongizacija. U gl. pridjevu radnom čuva se dočetno *l*. Depalatalizacija *lj > l* i *nj > n* rezultat je slovačkoga utjecaja, npr. *luska* 'ljuska', *postela* 'postelja', *kon* 'konj', *višna* 'višnja', a u novije vrijeme i depalatalizacija *č > c*, npr. *pluca*. Inače, nema oprjeke između *č* i *ć*. Dočetni šumnici se obezvučuju, npr. Realizacija *cirkva* najvjerojatnije je usvojena preko slovačkoga *cirkev*. Utjecaj njemačkoga jezika prepoznatljiv je u uporabi sintagme *kaj je vo za* u značenju 'kakav', npr. *kaj je vo za delo?* 'kakav je to posao'. Zamjetan je iznimno veliki broj slovakizama, npr. *nemočnica* 'bolnica', prijedlog *pro* 'za', *Hromnice* 'Svijećnica'.

Čakavci ikavci

Drugi čakavski dijalekt kojim se govori na gradišćansko-hrvatskom području jest južnočakavski ikavski dijalekt. Govori toga dijalekta također su svi šćakavski, tj. s refleksom *šč* (rjeđe *šč*) praslavenskih skupina **skj* i **stj*, a refleks jata je ikavski (uz poneki ustaljeni ekavizam). Južnočakavski ikavski govori dijele su u dvije skupine.

Hrvati u naseljima Stinjaki, Stinjački Vrh I Santalek

U prvoj su skupini govori mjesta Stinjaki (Stinatz) i Stinjački Vrh (Hackerberg) I Santalek (Stegersbach) u sjeverozapadnom dijelu Kotara Novi Grad (Güssing) u južnom Gradišću u Austriji. U Stinjačkom se Vrh broj govornika hrvatskoga jezika do kraja 20. st. jako smanjio. Santalek je do kraja 20. Stoljeća praktički ponijemčen.

Govori ove skupine imaju zamjenicu *čai* upitni prilog *zač*. U govorima starijega naraštaja čuje se akut. Specifičnost je stinjačkoga govora ostatak duala u prezentskom obliku za 3. os. mn. prezenta glagola *bit*, npr. *kad sta se stali* 'kad su ustali'. Dio leksema iz stinjačkoga govora rabi se u većini gradišćanskohrvatskih čakavskih govora općenito, npr. *buoj* 'rat', *godina* 'kiša', *kucak* 'pas', *lapat* 'njiva', *petiej* 'pijetao', *pratež* 'odjeća', a dio leksema povezuje ih s glavninom drugih južnočakavskih, tj. ikavskih čakavskih govora, npr. *dugava* 'duga'; *gora* u značenju 'šuma', *prvidan* 'ponedjeljak'. Neki su leksemi prepoznatljivo, premda ne isključivo stinjački, kao npr. prilog *kruto* u značenju intenziteta 'u velikoj mjeri, jako, puno', npr. *kruto volit* 'jako voljeti'.

Ostali čakavci ikavci koji čuvaju zamjenicu *ča*

U drugoj su skupini ostali ikavski govori u kojima se rabi zamjenica *ča* i upitni prilog *zač*. To su govori mjesta Veliki Medveš (Grossmürbisch), Žamar (Reinersdorf), Jezerjani (Eisenhüttel) i Žarnovica (Heugraben), koja su smještena u južnom i jugozapadnom dijelu Novogradskoga kotara u Austriji. Mnoga su sela ove skupine ponijemčena već u 19. st., npr. Mali Medveš (Kleinmürbisch).

U Jezerjanima i Žarnovici registriran je nosni izgovor samoglasnika. U svim se govorima ove skupine realiziraju fonemi *lj* i *nj*.

Čakavci ikavci sa zamjenicom *što*

U trećoj su skupini govori mjesta Pinkovac (Güttenbach), Nova Gora (Neuberg im Burgenland), Hrvatska Čenča (Kroatisch Tschantschendorf), Prašćevo (Rehgraben), Tudorica

(Tudersdorf), Šeškut (Sulz im Burgenland), Zajčje Selo (Hasendorf im Burgenland), Tobaj (Tobaj), Hrvatski Hašaš (Kroatisch Ehrendorf) i Gamištrof (Gamischdorf) u središnjem i istočnom dijelu Novogradskom kotaru, te Vardeš (Harmisch) i Katalena (Sankt Kathrein im Burgenland) na krajnjem jugoistoku Kotara Borta (Oberwart), odnosno Bortanskoga kotara, također u južnom Gradišću u Austriji.

Premda su po glavnini genetskolingvističkih značajka ovi govori čakavski, pa ih se može svrstati u južnočakavski ikavski dijalekt, u njima se rabi zamjenica *što* (genitiv *česa*) te upitni prilog *zašto*; prijedložne sveze tipa *našto* i neodređene imeničke zamjenice *ništo* 'nešto', *vršto* 'nešto'; *svršto* 'svašta', ali *gdo* 'tko'. Slogotvorno *r* se izgovara bez antepioniranoga vokala. Oprjeka između fonema *č* i *ć* ne neutralizirana. Izražena je diftongizacija dugih *e* i *o* u zatvorenim slogovima, npr. *jezierti* 'tisućiti'; *ziec* 'zec'; *buoj* 'rat'; *dvuor* 'dvorište'. U tim se ikavskim govorima rabi nekoliko ustaljenih ekavizama, npr. u Pinkovcu *leto*; *mera*; *vera*; *verovat*. Govore Pinkovca i Nove Gore karakterizira izrazit nosni izgovor samoglasnika, (tj. razvoj *a*, *o* > poluglas) ispred nazala. Susreće se riječ *gora* u značenju 'šuma', npr u Pinkovcu.

Štoji

Gradišćanskohrvatska skupina Štoji živi u selima Milištrof (Miedlingsdorf), Sabara (Zuberbach), Čemba (Schandorf), Čajta (Schachendorf) i Vinciet (Dürnbach im Burgenland) u Bortanskom kotaru u austrijskom Gradišću te u selima Narda (Narda), Četar (Csatár), Hrvatske Šice (Horvátlövő) i Petrovo Selo (Szentpéterfa) u Željeznoj županiji u zapadnoj Mađarskoj, južno od mađarskih Dolinaca i sjeverno od čakavskih sela oko Körmenda. Govor Milištrofa je do kraja 20. st. gotovo potpuno germanizirani. Ostao je samo mali broj starijih govornika. Veliki broj hrvatskih sela ove skupine već je ranije germaniziran. Smatra se da Štoji potječu s područja oko ušća rijeke Une u Savu, u blizini Jasenovca, tj. s područja između govornih područja nekadašnjih najsjeverozapadnijih štokavaca i sjeveroistočnih čakavaca.

Govori Štoja su ikavski i šćakavski (tj. s refleksom *šč* praslavenskih skupina **skj* i **st*), npr. u Čembi *ščipat*; *kosišče*. Vrlo su rijetki primjeri s refleksom *št*, npr. u Čembi *štuca mi se*. Govore Štoja karakterizira stari naglasni sustav. O narječnoj pripadnosti Štoja dijalektolozi nisu složni. Dio ih svrstava među čakavske ikavske govore pod štokavskim utjecajem, a dio ih smatra

mješovitim štokavsko-čakavskima. U govorima Štoja neutralizirana je oprjeka *č* i *ć*. Poput ostalih gradišćanskohrvatskih govora imaju promjenu *ra* > *re* u riječi *riebac* (< *rebac*) 'vrabac', ali *ras* 'rasti' i *kras* 'krasti'. U tim ikavskim govorima ima ustaljenih ekavizama, a znatno najviše u Milištrofu i Sabari. U govorima Čembe, Vincieta i Petrova Sela slogotvornomu *r* antepniran je vokal u naglašenom slogu, npr. *karčma* 'krčma', *pars* 'prst'. U Čajti, Nardi i Čataru u sukladnim primjerima antepniran je vokal *e*, npr. *kerčma*; *zakerpat*. U Milištrofu i Sabari nije bilo antepniranoga vokala, npr. *krčma*, a tako je i danas u Hrvatskim Šicama, npr. *držimo*. Poput dijela južnih čakavaca rabe riječ *pivac* 'pijetao', ali dio leksika ih odvaja od gradišćanskohrvatskih čakavaca, npr. *cucak* 'pas', *poredan* 'zločest'. U Četaru je jezikoslovac Ivšić zabilježio naziv *kokošinje oko* u značenju 'kurje oko', a u Hrvatskim Šicama zanimljivu nominativnu sintagmu *cucak žena* u značenju 'ženka psa', očito pod utjecajem mađarskoga. Među govorima Štoja najviše je dijalektološki opisivan govor Čembe. U tom govoru riječ *vera* 'vjera' je ustaljeni ekavizam, riječ *garvan* 'gavran' realizira se s premetanjem *vr* > *rv*. Ogledi govora iz Čembe u knjizi Edith Mühlgaszner i Ive Szucsicha pokazuju uporabu leksema *puno* u količinskom značenju (dok je u većini gradišćanskohrvatskih govora *čuda*), npr. *puno ljudi*, zatim uporabu leksema *hiža* u značenju 'kuća', *tajdan* u značenju 'tjedan', dok je u čakavskim govorima *tajedan* / *tajjedan*.

Gradišćanskohrvatski Vlasi

Štokavskomu narječju pripadaju govori skupine poznate pod imenom Vlasi. Ime Vlasi isključivo upućuje da su im predci bili pastiri, a jezične osobine nedvojbeno pokazuju da nisu bili pravoslavne vjere. Žive u dvanaest uglavnom manjih sela u Bortanskom kotaru u austrijskom Gradišću. To su Stari Hodas (Althodis), Bandol (Weiden bei Rechnitz), Rupišće (Rumpersdorf), Hrvatski Cikljin (Spitzzicken), Ključarevci (Allersdorf), Marof (Mönchmeierhof), Rorigljin (Rauhriegel), Širokani (Allersgraben), Poljanci (Podler), Podgorje (Oberpodgoria), Bošnjakov Brig (Unterpodgoria) i Parapatićev Brig (Parapatitschberg). Rorigljin i Širokani spojeni su u 20. stoljeću u jedno naselje, premda su međusobno udaljeni nekoliko kilometara. raznonarječnoga pripadanja. Govore Vlaha posebice je istraživa njemački slavist Siegfried Tornow. To su arhaični štokavski šćakavski govori s ikavskim refleksom jata. Ne pripadaju ni jednomu od danas očuvanih štokavskih dijalekata u staroj domovini. Dio jezikoslovaca smatra da Vlasi potječu iz okolice Kostajnice s obiju obala rijeke Une te s ušća Une u Savu, a smatra da su Vlasi mješavina

Dalminaca i stanovništva oko Une. Budući da su ti govori najrodniji današnjim ikavskim posavskim govorima slavonskoga dijalekta štokavskoga narječja te da su u njima vrlo prepoznatljivi i tragovi nekadašnjeg kajkavskog i čakavskog susjedstva, najvjerojatnije su pripadali jednomu sjeverozapadnomu štokavskomu dijalektu, koji je bio lociran između područja slavonskoga štokavskog dijalekta te čakavskoga i kajkavskoga narječja ili pak nekih mješovitih govora.

Govore Vlaha karakterizira izostanak diftongizacije $e > ie$, $o > uo$ osim u Starom Hodasu, dok se Hrvatski Cikljin od ostalih razlikuje po dvoglasu ao . Izostaje oprjeka između fonema $\check{c}$ i $\acute{c}$. Poput moliških Hrvata, Novogoraca i Štoja, Vlaha rabe riječ *hiža* u značenju 'kuća' (ali i 'soba').

Gradišćanskohrvatski kajkavci

Kajkavskomu narječju pripadaju samo dva gradišćanskohrvatska govora. To su govori mjesta Umok (Fertóhomok) i Vedešin (Hidegség) u Željeznoj županiji u sjeverozapadnoj Mađarskoj. Povijesni izvori potvrđuju njihovo podrijetlo, iz zapadne Slavonije, odnosno slavonske Posavine, točnije zapadnoga dijela općine Novska nedaleko od Lipovljana i Međurića, odakle su njihovi predci preseljeni u 16. stoljeću. Tada naseljavaju veći broj mjesta koja su postupno mađarizirana. Govori Umoka i Vedešina pripadaju istočnokajkavskomu dijalektu koji u Hrvatskoj više ne postoji, a donekle su srodni govorima današnjega turopoljsko-posavskoga te križevačko-podravskoga dijalekta kajkavskoga narječja (prema podjeli kajkavskih dijalekata S. Ivšića), odnosno govorima današnjih istočnokajkavskih dijalekata kojih je prema suvremenoj podjeli veći broj. Taj nekadašnji istočnokajkavski dijalekt bio je smješten između govornih područja nekadašnjih najsjeverozapadnijih štokavaca i sjeveroistočnih čakavaca. God. 1832. u Vedešinu je uvedeno obvezno bogoslužje na mađarskom jeziku usporedno s dotadašnjim hrvatskim, a od 1869. potpuno se ukida bogoslužje na hrvatskom jeziku što je pospješilo pomadžarivanje. I inače je snažna mađarizacija obaju sela provedena u 19. stoljeću, kada se i u Umoku ukida hrvatsko bogoslužje, a u 20. stoljeću se nastavlja, posebice u drugoj polovici stoljeća. Potkraj 20. st. u Vedešinu i Umoku hrvatski govori uglavnom još samo najstariji naraštaj. Među jezikoslovcima najviše je pozornosti govorima Umoka i Vedešina posvetio nizozemski slavist Peter Houtzagers. U tim govorima izostaje oprjeka po intonaciji. Govore karakterizira zatvoreni samoglasnik $\ddot{a}$. Nema oprjeke između $\check{c}$ i $\acute{c}$. U govorima se zapaža velik broj novijih mađarizama kao npr. *räpüle* 'zrakoplov' (prema mađ.

repülőgép), i onih starijih kao npr. *goja* 'roda'. Poput većine gradišćansko-hrvatskih govora rabe riječi *blago* u značenju 'stoka', *boj* u značenju 'rat', *dvor* u značenju 'dвориште', *prateš* 'odjeća', *jačka* 'pjesma', *jačit* 'pjevati', izraz *godina curi* u značenju 'pada kiša' itd. Riječ *hiža* rabe u značenjima 'kuća' i 'soba'.

Bunjevački Hrvati

Pisani dokumenti dokazuju da je već u drugoj polovici 16. st. u Subotici bilo Hrvata iz Dalmacije, Hercegovine i zapadne Bosne. U prvim desetljećima 17. stoljeća događa se veće iseljavanje na područje između Dunava i Tise, ali i tada se, kao i ranije, susreće subetničko ime Dalmatini koje se rabi za te doseljenike. Narod je iseljavao pod vodstvom franjevaca. Velika iseljavanja predaka današnjih bunjevačkih Hrvata u Bačkoj, uglavnom su se događala u 17. stoljeću. Bila su uzrokovana iznimno teškim životom pod turskom okupacijom dijela Dalmacije i Bosne. Prvo zaista veliko iseljavanje u Bačku odvijalo se između 1645. i 1665., kada je u Bačku stiglo oko 15 tisuća katolika iz spomenutih krajeva. Najviše je Bunjevaca doselilo na područje između Baje Subotice i Sombora 1687. Sve do kraja 19. stoljeća u povijesnim se dokumentima subotički Bunjevci nazivaju Dalmatinima, a jezik kojim govore *lingua dalmatica*. Do potkraj 20. st. bunjevački Hrvati žive u naseljima Tavankut, Žednik, Klisa, Đurđin, Mala Bosna, Lemeš (na srpskom Svetozar Miletić), Bikovo i Hrvatski Majur, zatim u gradu Subotici, na Pavlovcu, u Mirgešu (na srpskom Ljutovo), Radanovcu, Bajmoku, Čantaviru, Čonoplji, Zobnatici, na Kelebiji, Verušiću, Sebešiću, Šomšićevu, Skenderevu, Paliću, Ludošu, Pačiru, Ivankoviću, Topolju, Bajši (svi u vojvođanskom dijelu Bačke), te u naseljima Aljmaš (Báscálmás), Bikić (Bácsbokod), Gara, Kaćmar (Katymár), Čikerija (Csikéria), Čavolj (Csávoly), Baškut (Vaskút), Gornji Sentivan / Gornji Sveti Ivan (Felsőszentiván), u gradu Baji s pripojenim selom Vancaga / Fancaga (Bajaszentiván) i dr. (svi u današnjem mađarskom dijelu Bačke). Tragove bunjevačkih govora još je možda moguće naći kod Bunjevaca u Boršodu, Mateviću, Đuriću, Milkutu, Jankovcu, Kumbaji, Tompi i Madrašu (također u Bajskom trokutu, tj. unutar mađarskih granica).

Govori bunjevačkih Hrvata

Svi govori bunjevačkih Hrvata pripadaju novoštokavskom ikavskom dijalektu. Ti govori imaju novoštokavski naglasni sustav s dva uzlazna i dva silazna naglasna i s nenaglašenim dužinama isključivo iza naglaske. U samoglasničkom je sustavu redovita novoštokavska vokalizacija $l > o$, obično s popratnim sažimanjima $ao > o$, npr. *moro* 'morao', *koto* 'kotao', također $eo > o$ obično u pridjevima, npr. *debo* 'debeo', *veso* 'veseo'. Rjeđe je sažimanje $io > o$ npr. *uno* 'unio'. Kada sažimanje izostaje umeću se međusamoglasnički fonemi, obično u gl. pridjevu radnom, npr. *dovevo* 'doveo', *znavo* 'znao', *sidijo* 'sjedio'. Bunjevački su govori dosljedno ikavski, npr. *ripa* 'repa'. Ostvaruje se promjena $ra > re$ u imenici *rebac* 'vrabac'. Zamjetna je i redukcija zanaglasnoga /i/ iza dentala, npr. *nedlja* (< nedilja) 'nedjelja', *četri* 'četiri'. Odras praslavenskih skupova *skj i *stj daje skupinu *št*, npr. *štap*, *štijat*, pa zato punjevci pripadaju štakavskom poddijalektu novoštokavskoga ikavskoga dijalekta. Fonem *h* izostaje u svim pozicijama, npr. *ora* 'orah', *Rvacka* 'Hrvatska', *ruvo* 'ruho', *snaja* 'snaha'. Redovito je protetsko *s-* u glagolu *sigrat* (*se*) 'igrati se'. Novoštokavsko jotiranje je dosljedno. Po analogiji se čak ostvaruje i u prezetu glagola *ići*: *idem*, *ideš* ... 'idem, ideš...'. Rotacizam glagola *moć* 'moći' izostaje, pa se govori *možem*, *možeš*... Po analogiji se promjena $k > c$ realizira ispred *-e* u A mn., npr. *junace* 'junake', *momce* 'momke'. Promjene $tš > č$ i $ts > c$ karakteristične su za bunjevačke govore, npr. *očli* < ošli < otišli; *ocić* < otić 'odsjeći'. U stupnjevanju *lip* 'lijep', *lipči* (< lipši), *najlipči* (< najlipši) ostvarena je promjena $pš > pč$, također tipična za bunjevačke govore. Na morfološkoj su razini prepoznatljivi dugi množinski oblici dvosložnih imenica muškoga roda, npr. u N mn. *bumbarovi*, *prosjakovi*, *prslukovi*. Dativ, lokativ i instrumental množine su oblikom izjednačeni. U zamjeničko-pridjevskoj sklonidbi D i L jd. muškoga roda imaju nastavak *-im*, npr. D jd. i L jd. nastavak *-im* pri zamjeničko-pridjevskoj sklonidbi, npr. *o crkvenim mišu* 'o crkvenom mišu'. Infinitiv se ostvaruje bez dočelnoga *-i* te se bez konteksta u pisanom jeziku, akonisu označeni naglasci *tea* ko izostaje potrebni kontekst, može pobrkati s oblicima gl. pridjeva radnoga koji su redovito na *-t*, npr. infinitiv *rastegniti* 'rastegnuti' i gl. pridjev *rastegniti* 'rastegnut'. Potonji primjer ujedno pokazuje promjenu *-nu-* > *-ni-* u glagola II. vrste, koja je redovita. Brojevi od 11 do 19 tvore se sufiksom *-najst*, npr. *dvanajst*, ali u novije vrijeme sve manje i u sve manjem broju govora. Prilog *zdravo* rabi se u značenju

intenziteta, npr. *zdravo bolestan* 'jako bolestan'. Bunjevačke govore karakterizira veliki broj turcizama.

Šokački Hrvati

Veliko iseljavanje Šokaca s tuzlanskoga područja u jugozapadnu Bačku zbilo se 1687. Tada naseljavaju mjesta: Bukin (današnje srpsko ime je Mladenovci), Bođani, Plavna, Vajska, Sonta, Monoštor, Bereg (danas je srpsko ime Bački Breg). Šokci se tada naseljavaju i u Srijemu (mjesta: Kukujevci i Gibarac). Hrvati Šokci su u mađarskom dijelu Baranje i Bačke nazočni od 16. stoljeća, a krajem 17. i početkom 18. stoljeća zbiva se novo naseljavanje. Šokci u Mađarskoj potječu iz Slavonije i sjeverne Bosne. Dio šokačkih Hrvata u Mađarskoj živi i u baranjskim gradovima Pečuha i Mohaču. Predci mohačkih Hrvata došli su u taj grad u većem broju već u 16. stoljeću. Šokački Hrvati iz istočne Slavonije doselili su u Rekaš (Recaş) u istočnom Banatu, dvadesetak kilometara istočno od Temišvara (Timișoara), najvjerojatnije sredinom 17. st. Osim u Rekašu, šokački Hrvati u 20. stoljeću još su živjeli u Radni (Maria Radna) u istočnom Banatu (istočno od Arada i sjeverozapadno od Temišvara i Rekaša).

Svi govori šokačkih Hrvata pripadaju slavonskomu dijalektu štokavskoga narječja, ali različitim skupinama.

Ikavskoj skupini pripadaju govori Hrvata u naseljima Vršenda (Versend) u mađarskom dijelu Baranje, Santovo (Hercegszántó) u mađarskom dijelu Bačke, a u vojvođanskom dijelu Bačke to su Sonta, Monoštor (Bački Monoštor), Bereg (Bački Breg), Plavna, Vajska, Bođani i Bač. Govor Hrvata u Radni u rumunjskom Banatu također je pripadao ikavskoj skupini govora slavonskoga dijalekta, pa su npr. govorili *dite, jilo, mliko, svit, niki* 'neki', *uvik* itd.

Skupini govora s miješanim ikavsko-jekavskim refleksom jata pripadaju u mađarskom dijelu Baranje naselja Olas (Olasz), Katolj (Kátoly), Minjorod (Monyoród) i Kozar (Nagykozár) koja su smještena jugoistočno od grada Pečuha, također Semartin (Alsószentmárton), ali semartinski su se Hrvati uglavnom preselili u baranjski grad Šikloš (Siklós).

Govor šokačkoga Kašada (Kásád) u mađarskoj Baranji pripada skupini ikavsko-ekavskih govora. U govoru Rekaša (Recaş) čuva se jat.

Šokački Hrvati u Bačkoj dobro čuvaju starohrvatski akut. Usto imaju dva silazna naglasaka (dugi i kratki) koji se realiziraju na starom naglasnom mjestu. Rekaški govor također ima dva silazna naglasaka koji se također realiziraju na starom naglasnom mjestu, a naglašene dužine izostaju. Rekaški Hrvati imaju i ustaljene ikavizme, npr. *divojka*, *nikako* 'nekako', *nikoliko* 'nekoliko', *ispriđ*, *priko* i dr. U L mn. ž. r. nastavak je -a, npr. *po kuća*; *na noga*, npr. u Rekašu i Sonti. U oblicima D i L mn. ž. r. nastavak je -e, npr. *dar obećan snaše*; *ću dat to žene*; *zar ti nije divojka po volje*, kao i u drugim šokačkim govorima. Rekaški Hrvati poput većine ostalih Šokaca (ne samo u dijaspori), također poput većine gradišćanskih Hrvata i bunjevačkih Hrvata, imaju imperativne oblike *neka* 'nemoj', *nekate* 'nemojte'.

Hrvati u Baćinu i Dušnoku u Mađarskoj

Skupina Hrvata u mađarskom dijelu Bačke živi u selima Baćin (Bátya) i Dušnok (Dusznok) južno od grada Kaloče (Kalocsa). Ti Hrvati imaju subetničko ime Raci. Predci Baćinaca i Dušnočana doselili su se Bačku u 16. stoljeću iz istočne Slavonije.

Govor im pripada slavonskomu dijalektu, i to skupini govora s očuvanim jatom u dugim slogovima. Naglasni im sustav karakteriziraju dva silazna akcenta. Susjedni nazali se razjednačuju u primjerima tipa *mlogi* (< mnogi). Protetsko *j* realizira se u *joči* 'oči'. Delateralizacija *lj > j* je izražena, npr. *roditej*, *posteja*. Nenaglašeni akuzativni oblik zamjenice *ona* glasi *ju*, neovisno o slogovima koji slijede, npr. *neka ju dirat* 'nemoj ju dirati'. Poput šokačkih Hrvata starija je generacija rabila niječne imperativne oblika *neka* 'nemoj' i *nekate* 'nemojte'. Rabi se stara hrvatska riječ *postelja* u glasovnoj inačici *posteja*. U oba je govora vrlo izražena uporaba mađarizama.

Bošnjački Hrvati

Hrvati sa subetničkim imenom Bošnjaci žive u mađarskom dijelu Baranje i to u gradu Pečuhu (osobito u četvrti zvanj Budimsko predgrađe), u kojoj su u većem broju nazočni već od 14. Stoljeća. Žive i južno te jugoistočno od Pečuha u okolnim selima Udvar (Pécsudvard), Kukinj (Kökeny), Salanta (Szalanta), Nijemet (Némety), Semelj (Szemely) i Pogan (Pogany). Do kraja 20. st. živjeli su još u selima Ata (Áta), Sukit (Szöked) i Suka (Szöke), ali ta su tri sela u drugoj polovici 20. st. uglavnom pomađarena. Predci tih Hrvata doselili su u te krajeve uglavnom u 16. i 17. stoljeću iz srednje i istočne Bosne. Svi su rimokatolici.

Svi govori Bošnjaka pripadaju istočnobosanskomu dijalektu štokavskoga narječja, i to dvjema skupinama govora. Većina tih govora pripada su šćakavski, s ijekavskim refleksom jata i očuvanim starohrvatskim akutom u naglasnom sustavu. Manja skupina bošnjačkih Hrvata, kao npr. selo Kukinj, pripada skupini govora s ekavsko-jekavskim refleksom jata u kojima je ekavski refleks jata dug, a jekavski kratak. Starija generacija bošnjačkih Hrvata rabi sufiks *-najst* pri tvorbi brojeva od 11 do 19, npr. *devetnajst* u Kukinju.

Hrvati u Hajmašu

U posebnu skupinu valja izdvojiti mjesto Hajmaš (Nagyhajmás) pedesetak kilometara sjeverno od Pečuha, odnosno 12 kilometara istočno od Dombovara u mađarskoj Baranji. U tom su mjestu još u 20. st. živjeli Hrvati čiji je govor temeljno čakavski, ikavsko-ekavskogodine. ga dijalekta. Bili su podrijetlom iz središnje Hrvatske, potomci doseljenika iz 1714. i 1715. Na hajmaški govor s čakavskom osnovicom utjecala je štokavština, a u manjoj mjeri i kajkavština. Kajkavizmi iz hajmaškoga govora susreću se i u temeljno čakavskim govorima na ogulinskom području u središnjoj Hrvatskoj. Inonarječni utjecaj na hajmaški govor nije na svim jezičnim razinama jednako izražen, a najočitiji je na leksičkoj razini. Štokavština je u dvjema etapama utjecala na hajmaški govor. Prvi se utjecaj dogodio još prije preseljenja u Mađarsku jer su predci Hajmašana živjeli na području čakavsko-štokavskih preplitanja. Drugi se utjecaj dogodio nakon napuštanja

kraja iz kojega potječu, a to je područje između Ogulina i Otočca u središnjoj Hrvatskoj. Taj se drugi utjecaj manifestirao na leksičkoj razini, a možda je bio i inojezični, a ne samo inonarječni. Osim u Hajmašu, ta je hrvatska skupina živjela u još dva obližnja sela, a to su Magoč i Bikal, koja su pomađarena prije Hajmaša..

Hrvati u Budimpešti i južno od Budimpešte i Blatnoga jezera

Skupina Hrvata koja živi u naseljima na Dunavu južno od Budimpešte nastanjena je u mjestima Andzabeg (Érd), Tukulja (Tököl) i Erčin (Ércsi). Predci su im u te krajeve doselili sredinom 16. stoljeća. Govori im pripadaju novoštokavskom ikavskom dijalektu, ali govor Tukulje, koja je smještena na Čepeljskom otoku (Csepel-sziget) na Dunavu, prožet je utjecajem novoštokavskoga ijekavskoga dijalekta. Generacija rođena u Tukulji početkom 20. stoljeća rabila je brojeve od 11 do 19 tipa *dvanajst*. Nedaleki Erčin i Andzabeg na desnoj su obali Dunava. Erčinski Hrvati, poput bačinskih i dušnočkih, sebe nazivlju

U 20. Stoljeću potpuno su pomađareni Hrvati sa subetničkim imenom Toti koji su živjeli južno od Blatnoga jezera (Balatona) u naseljima Budžak / Bužak (Buzsák), Tažka / Taška (Táska) I Sental (Szentpál). Potjecali su međuriječja Save i Drave. To su područje Mađari nazivali Tothország, a doseljenje iz toga kraja Totima. Govori totskih Hrvata bili su štokavski, starijega tipa, a pripadali su slavonskomu dijalektu.

Hrvati Dalmatini

Subetničkoj skupini Dalmatina pripadali su Hrvati u gradiću Sentandrija (Szentendre) sjeverno od Budimpešte koji su do kraja 20. st. potpuno pomađareni. Sentandrijski su Hrvati uglavnom živjeli u gradskom predjelu zvanom Magareće brdo. Njihov je govor bio novoštokavski ikavski, ali pod utjecajem govora brojne zajednice sentandrijskih Srba postupno se bio ekavizirao.

Osim Hrvata u Sentandriji, subetničkim imenom Dalmatini nazivali su se i Hrvati koji su živjeli u Segedinu (Szeged) u Čongradskoj županiji u mađarskom dijelu Banata. Onamo su se u manjem broju naselili u srednjem vijeku te u 16. stoljeću, kada se doseljavaju dubrovački trgovci

soli. Osobito su se naseljavali od sredine 17. st. Za sve segedinske Hrvate počelo se rabiti subetničko ime Dalmatini, premda su došli iz različitih krajeva. U 18. st. imali su važno mjesto u političkom, kulturnom i vjerskom životu Segedina. Potpuno su pomađareni do kraja 19. st.

Karaševski Hrvati

Postoje različite teorije o podrijetlu karaševskih Hrvata, ali je neprijeporno da sami sebe smatraju pripadnicima hrvatskoga naroda. Žive u sedam sela u brdskom kraju jugoistočnoga Banata u Rumunjskoj, južno od grada Ričice (Reșița). To su sela Karaševo (Carașova), Klokotić (Clocotici), Lupak (Lupac), Vodnik (Vodnic), Nermić (Nermet), Ravnik (Rafnic) i Jablče (Iabalcea). Još su živjeli u obližnjem mjestu Tirolu (Tirol), ali su u 20. st. potpuno odnarođeni. Jablče je također u 20. st. velikim dijelom porumunjeno. Ostali su karaševski Hrvati u 20. st. još izvrsno čuvali svoje mjesne govore. Krajem 20. stoljeća približno je bilo oko osam tisuća karaševskih Hrvata. Bogoslužje u Crkvi odvijalo se u 20. stoljeću u karaševskim selima (osim u Jablču i Tirolu) na hrvatskom standardnom jeziku.

Govori karaševskih Hrvata čuvaju nekoliko vrlo arhaičnih jezičnih značajki. Među inim čuvaju samoglasno *l*, npr. *dlbok* 'dubok', *dlg* 'dug', *pln* 'pun', *žlt* 'žut'. Rabe pomoćni glagol *lam*, *laš...* pri tvorbi futura. Većina karaševskih govora čuva praslavenski poluglas, osim većega dijela sela Karaševa u kojem je refleks poluglasa samoglasnik *a* (npr. *lan*, *san*, *daska*), i govora sela Ravnika u kojem je samoglasnik *e* refleks poluglasa (npr. *len*, *sen*, *deska*). Infinitiv u karaševskim govorima izostaje – rabi se veznik *da* s prezentskim oblikom, npr. u futuru *lam da radim* 'radit ću'. Stupnjevanje pridjeva je analitičko, npr. *dobar*, *podobar*, *najdobar* 'dobar, bolji, najbolji'. U I jd. m. r. nastavak je *-am* npr. *s Bogam* 's Bogom'. Pridjev *skup* rabi se u značenju 'škrť', a *pod* u značenju 'potkrovlje'. U govoru najstarijih, imenicu *red* ima značenje 'kat', npr. *dom na dva reda* 'dvokatnica'. U Lupaku, Nermiću i Karaševu rabi se riječ *iža* u značenju 'kuća' i 'prostorija gdje je ognjište'.

Hrvati kajkavci u Banatu

Hrvati kajkavci u Banatu žive u dvjema državama: u Rumunjskoj i Srbiji, odnosno Vojvodini. Do sredine 20. stoljeća bili su kulturološki najznačajniji među banatskim Hrvatima. Podrijetlo im je zajedničko. Potječu iz donjega Pokuplja, a u Banat su iseljavali u razdoblju od 1788. do 1801. Naselili su se u mjesta (Hrvatska) Klarija (danas Radojevo) kraj Kikinde, zatim Kanak, (Hrvatska) Boka i (Hrvatska) Neuzina kraj Zrenjanina te mjesta Sarča (danas Sutjeska), Modoš (danas Jaša Tomić), Jarkovac, Botoš i Margitica (danas Banatska Dubica). Navedena mjesta danas su u vojvođanskom dijelu Banata i asimilirana, s iznimkom Boke, Neuzine i Kanaka u kojima potkraj 20. st. ima još vrlo mali broj hrvatskih govornika u starijem naraštaju. U dijelu Banata koji je danas u Rumunjskoj Hrvati su se naselili u mjesta Keča (Checea) (zapadno od Temišvara, na granici sa Srbijom) i Biled. U Biledu u 20. st. više nema Hrvata. Hrvati u Keči u drugoj su polovici 20. st. velikim su dijelom asimilirani, premda je to mjesto koje je u nacionalnom i jezičnom smislu bolje opstajalo od ostalih hrvatskih kajkavskih sela u Banatu.

Govori tih Hrvata pripadaju turopoljsko-posavskoj kajkavštini (prema Ivšićevoj podjeli), ali pod snažnim su štokavskim utjecajem, pa se mogu čuti realizacije kao npr. u Klariji *projđe* (hibrid između *projde* i štokavskoga *prođe*), u Keči glagol *radit* potiskuje glagol *delat*, turcizmi kao npr. *alvija* (< *avlija*), a štakavizam *štap* pojavljuje se usporedno sa *ščap*. Sve više se gubi infinitiv i zamjenjuje sklopom *da* + prezent itd.

Ostali Hrvati u Banatu

Oko 1765. u jugozapadni se Banat naseljavaju novoštokavci ikavci iz Like te iz okolice Petrinje i Gline. Riječ je mjestima Perlez, Opovo i Starčevo, gdje ih je došlo najviše, uglavnom iz Rakovice, te iz okolice Slunja i Gospića. U manjem broju naseljavaju još mjesta Borča, Glogonj, Ivanovo, Omoljica, Kovin te u Banatski Brstovac, Pločicu i Bavanište. Ti Hrvati u Banatu u drugoj polovici 20. stoljeća nisu imali svoje ustanove. Potkraj 20. st. u Opovu i Starčevu ostalo je još oko dvije tisuće Hrvata. U tim se dvama mjestima u 20. stoljeću održavalo bogoslužje na hrvatskom

jeziku, u Starčevu do posljednjih nekoliko godina 20. st., a u Opovu do kraja stoljeća. Krajem 20. st. u vojvođanskom dijelu Banata živjelo je oko 4 tisuće Hrvata. Njihovim govorima nisu bili strain ikavizmi.

Godine 1820. u Čenej (Cenei) u rumunjskom Banatu, južno od Keče (u blizini granice sa Srbijom) doselilo je veći broj obitelji plemićkoga roda Vučetića iz Brinja i okolice. Tako je Čenej postao najistočnije mjesto čakavskoga ikavsko-ekavskoga dijalekta. Do kraja 20. stoljeća odselili su li asimilirani.

Hrvatin na Kosovu

Hrvati na Kosovu žive sedam stoljeća. Među njima su najpoznatiji janjevački Hrvati. Od sredine 19., a posebice potkraj 19. st. Hrvati iz Janjeva na mahove iseljavaju u Bugarsku, najviše u Plovdiv i Sofiju, te u gradove Bankiju i Knežu s okolicom. Taj tip migracija traje do Drugoga svj. rata. Sredinom 20. st. u Sofiji živi osamdesetak janjevačkih obitelji. U drugoj polovici 20. st. ubrzano se asimiliraju i gotovo nestaju u cijeloj Bugarskoj. U Sofiji je još ostao poneki poznavatelj toga govora. Osim u Bugarsku, janjevački su Hrvati još iseljavali u Makedoniju i Tursku. U Turskoj ih je još vrlo malo.

Na Kosovu su u 20. st. Hrvatska središta bila Janjevo, i od njega 80 km udaljena Letnica sa zaseocima Perutinović, Podrid i Zagrađe I okolnim manjim selima Šašare, Vrnez i Vrnavokolo u općini Vitina. Premda su od 1948. iseljavali u većem broju, još 1991. bilo ih je oko 9 tisuća, od toga polovica u Letnici. Nakon toga počinju progoni i iseljavanja, osobito 1993., te opet 1998. Od posljednjega desetljeća 20. st. ostalo ih je na Kosovu nekoliko stotina (najviše u Janjevu, oko 300).

Janjevački govor karakterizira poluglas, sekvencija *lu* na mjestu nekadašnjega samoglasnoga *l* u primjerima tipa *slunce* 'sunce', uglavnom ekavski refleks jata, *promjena l > a* u oblicima m. r. jd. gl. pridjeva radnoga tipa *bija*, *večeraja*, *gledaja* (s umetanjem međusamoglasničkoga *j*), fonem *dz*, udvojeni oblici osobnih zamjenica. Janjevački govor u Sofiji uglavnom čuva značajke iz staroga kraja, npr. glas *dz* (*dzvono*, *dzvezda*), a umjesto infinitiva rabi se sklop *da* + present, npr.

da metnem. U značenju 'desno' rabi se prilog *pravo*, a u značenju 'dječak, mladić' imenicu *dete*, kao i kod karaševskih Hrvata. Glagol *sedim* u značenju 'stanujem'.

Podravski Hrvati kajkavci

Jedna skupina podravskih Hrvata u Mađarskoj živi u selima Bobovec, Rasinja, Izvar, Belovar/Belvar, Dvorišće, Brežnica, Taranj, Haromfa i Arač, koja su smještena sjeverno od Pitomače u Hrvatskoj. Govore podravskim dijalektom kajkavskoga narječja. U drugoj polovici 20. stoljeća ubrzano su se mađarizirali pa je broj govornika hrvatskoga jezika do kraja 20. stoljeća jako smanjen, premda je u ta sela bilo i kasnijih useljavanja Hrvata, npr. u Brežnicu 1835. iz nedalekoga Gotalova i Gole u hrvatskom dijelu Prekodravlja.

Druga skupina govornika istoga dijalekta živi u selima Križevci, Lukovišće, Bojevo i Novo Selo, koja su smještena sjeverno od Virovitice i Slatine u Hrvatskoj, a istočno od mađarskoga gradića Barča. Veliki je broj hrvatskih stanovnika tih sela (u potrazi za poslom) iselio nakon Drugoga svj. rata, dijelom u velike mađarske gradove, a dijelom u Sjevernu Ameriku.

U govorima podravskih kajkavaca u Mađarskoj dobro se čuvaju osobine vokalizma podravskoga kajkavskoga dijalekta, također protetko *j*- ispred korijenskoga vokala *o*, te ponekad ispred *a*, npr. *jočevina* 'očevina'; *jotec* 'otac'. Među morfološkim značajkama izdvajam npr. čuvanje staroga oblika *postelj* koji pripada i-sklonidbi ž. r. Pod utjecajem podravske štokavštine, za izricanje budućnosti rabe oblici futura I. tipa *mislit ćeš*.

Podravski Hrvati štokavci

U neposrednom susjedstvu podravskih kajkavaca živi i skupina podravskih Hrvata u mađarskoj koji su govornici štokavskoga slavonskoga dijalekta, skupine s ekavskim odrazom jata. Smješteni su u selima Starin, Martinci, Potonja, Drvljanci / Dravljanci. Zbog stalnih kontakata sa susjednim sunarodnjacima kajkavcima, njihov je štokavski govor pod snažnim kajkavskim utjecajem, kao što je govor kajkavskoga Lukovišća pod utjecajem tih štokavskih govora. Među mjesnim govorima podravskih Hrvata u Mađarskoj posebno valja istaknuti govor sela Brlobaša

koji karakterizira tako snažno kajkavsko-štokavsko prožimanje da se može smatrati dvonarječnim govorom, ali s kajkavskom osnovicom. Ti govori čuvaju troakcenatski naglasni sustav s dva silazna naglasaka i akutom. Ekavski se refleks jata ostvaruje ne samo u leksičkim nego i u gramatičkim morfemima, npr. *ostaret*, *zvonet*. Ipak, ima i nekoliko ustaljenih ikavizama, npr. *divojka*, *digod*, *dikoji*, *dvi*, *dvisto*, *nigdi* te u u gramatičkim morfemima u D i L jd. ž . r., npr. *ženi*, *na nogi*. U infinitivnoj osnovi glagola II. vrste ostvaruje se slijed *-ni-*, npr. *krenit*, *utrnit*. Čuvaju se stari infinitivni i prezentski oblici *dojt*, *dojdem*; *najt*, *najdem* i sl. Pod utjecajem podravske kajkavštine, za izricanje budućnosti često se rabi skraćeni oblik drugoga prezenta glagola *bit*, npr. *to bu dobro*.

Pomurski Hrvati kajkavci

Pomurski Hrvati u Mađarskoj žive južnom dijelu Zalske županije. Posljednjih desetljeća 20. stoljeća izloženi su snažnoj asimilaciji. Govore međimurskim dijalektom kajkavskoga narječja. Među njima se najbolje, premda ne dobro, hrvatski jezik čuva u Serdahelu i Keresturu. Ostala sela u kojima se u 20. stoljeću govorilo hrvatski su Sumarton, Mlinarci, Pustara i Petriba u nekadašnjem Letinjskom kotaru, te Fičehaz, Bajča, Mikloševo Selo, Belezna i Legradske Gorice u Kaniškom kotaru. Dio Hrvata živio je i u gradiću Letini.

U okviru naglasnoga sustava te govore karakterizira izostanak oprjeke po intonaciji i dužini naglasaka, pa je na razini riječi relevantno samo mjesto naglasaka. Karakteristični su dvoglasni u njihovim govorima, npr. dvoglas *uo* u govorima Mlinaraca i Kerestura (*širuoka*, *duojdem*), a u govoru Petribe dvoglas *ou* (*poup*). Brojni su hungarizmi u tim govorima, npr. *kečka* u značenju 'koza'.

Bokeljski Hrvati te Hrvati u Baru i Svebarju

Do Drugoga svjetskoga rata u pojedinim mjestima Boke kotorske hrvatsko stanovništvo bilo je većinsko, npr. u Tivtu i Lastvi u istočnoj Boki. Poslije Drugoga svjetskoga rata izvršni

hrvatski književnici i novinari, rodom iz Boke kotorske, bili su prisiljeni živjeti u egzilu, npr. Kotorani Viktor Vida i Luka Brajnović. Prvi je živio u Pamploni u Španjolskoj, drugi u Buenos Airesu u Argentini. Pjesnik Vjenceslav Čižek, rodom iz Đenovića u zapadnom dijelu Boke kotorske, bio je u egzilu u Njemačkoj. Svi su ti pjesnici pisali hrvatskim standardnim jezikom. Danas u cijeloj Boki kotorskoj svega je nekoliko tisuća Hrvata. Godine 2003. počeo se je tiskati časopis *Hrvatski glasnik*. Djeca bokeljskih Hrvata imaju mogućnost učiti hrvatski jezik kao izborni predmet u okviru Hrvatske nastave koju organizira Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske u Tivtu i Kotoru. Taj tip Hrvatske nastave organizira se tek posljednjih 20 godina. O pravima Hrvata skrbi Hrvatsko nacionalno vijeće Crne Gore kojega je predsjednik Zvonimir Deković.

Hrvati u Baru i Svebarju (okolica Bara), na nekadašnjoj staroj granici Dalmacije i Albanije, također pripadaju starosjedilačkomu stanovništvu, ali već od ranoga srednjega vijeka počeli su se iseljavati iz svoga grada, npr. u Kotor i Dubrovnik, te od sredine 15. stoljeća u Mletke gdje se, zajedno s drugim Hrvatima, naseljavaju u gradskim četvrtima Castello i S. Marco gdje su zajedno djelovali u bratovštini sv. Jurja i Tripuna. S vremenom se njihov broj smanjivao, ali još uvijek u Baru i Svebarju živi mala hrvatska zajednica.

Govori starosjedilačkih bokeljskih Hrvata pripadaju dvama različitim štokavskim dijalektima. Istočni dio Boke je novoštokavski ijekavski, otprilike do Risna, a u novije vrijeme i istočnije do Perasta. Zapadni dio Boke kotorske govori arhaičnim štokavskim ijekavskim idiomom s dva silazna naglaska i starim mjestom naglaska. Rijetki su ikavizmi u tim govorima, npr. *zapoviđeni svetac* ‘blagdan koji se obvezno poštuje’ (u govoru Lastve).

Premda ne sustavno, u dijelu mjesnih govora susreće se proteza *j*- ispred inicijalnoga vokala u riječi, npr. *Sveta Jana* u značenju ‘sveta Ana, odnosno blagdan sv. Ane, 26. srpnja’; *justa* ‘usta’, *joko* ‘oko’ (u Lastvi). Riječ *unja* u značenju ‘ujna’ rezultat je premetanja sonanata *jn > nj* i jotiranja, tj. promjene *ujna > unja* (npr. u Tivtu).

Starija i srednja generacija rabi hrvatsku riječ *ožica* u značenju ‘žlica’ (npr. u Tivtu, Lastvi, Krtolima u Boki, također u Zupcima u Svebarju). Tu je zapravo riječ o vokalizaciji *l > o* na početku riječi (nakon gubitka praslavenskoga poluglasa, tj. o promjeni *lžica > ožica*). Promjena *l > o* redovita je na kraju riječi te uključuje i posuđenice, npr. *menduo* (od dalmatoromanskoga

amendola s razvojem *amendola* > *mendola* > *mendula* > *mendul* > *menduo*) u značenju ‘badem’, a također i toponime, npr. *Muo* (s razvojem *Mul* > *Muo*).

U govoru Zubaca vrlo je zanimljiva očuvanost pojedinih primjera staroga hrvatskoga leksika, pa i pojedinih realizacija gramatičkih oblika. Tako se npr. rabi stari genitivni oblik *ničesa* neodređene imeničke zamjenice *ništa*. Taj je genitivni oblik karakterističan za hrvatsku arhaičnu štokavštinu (a rabi se i u pojedinim hrvatskim novoštokavskim govorima), također za veliki dio čakavštine i za mnoge hrvatske kajkavske govore.

Kad je riječ o značajnijim jezičnim obilježjima valja naglasiti da u brojevnim imenicama i brojevnim priložima hrvatske bokeljske govore karakterizira slijed *-er-*, npr. *četverica*, *četvero*, što je tipično hrvatska jezična značajka. Među zanimljivim značajkama arhaičnih bokeljskih govora nedvojbeno je prijedlog *pri* koji redovito dolazi s lokativom u priložnim oznakama mjesta, npr. u Lastvi *kužina je bila pri kući*; *postelje su bile pri zidu*; *tamburaški zbor pri našem ogranku*. Prijedlog *pri* služi i kao prefiks pri tvorbi imenica složeno-sufiksalne tvorbe, npr. *pristaklica* ‘zavjesa pri staklu’ (u Tivtu i Lastvi). Susreće se i u frazemu *ić pri feralu* u značenju ‘ići noću u ribolov (kada je potrebna svjetiljka, tj. *ferao*, L jd. *feralu*). Za obalni pojas rabi se opća imenica *primorje* s prefiksom *pri-*, npr. *Boka je primorje*. Sukladno tomu stanovnik *primorja* je *primorac*.

U tvorbi riječi od toponima Lastva specifična je tvorba muškoga i ženskoga etnika te ktetika umetanjem blaglasnoga *o* u osnovu da bi se izbjegao skup *stvlj*. Tako je muški etnik *Lastovljanin*, a ktetik *lastovski*.

Pri tvorbi imenica u govorima bokeljskih Hrvata vrlo je plodan sufiks *-ica*, npr. *petroljica* u značenju ‘svijeća kojoj je gorivo petrolej (tj. *petrolj*), petrolejka’ (npr. u Lastvi), *turica* u značenju ‘kukuruz’ (jer su tu žitaricu na njihovo područje prvi donijeli Turci) (npr. u Tivtu), *mendulica* u značenju ‘breskva’ (npr. u Tivtu – naziv je vjerojatno nastao na temelju sličnosti jezgre u koštici breskve i jezgre badema, tj. *mendula*), dalje npr. u Tivtu *učiteljica*, *pjevačica*, *šnajderica* ‘krojačica’ (prema muškomu nazivu *šnajder* od njem. *Schneider*), *Bokeljica* (prema muškomu etniku *Bokelj*), *Bokezica* (prema inačici muškoga etnika *Bokez* sa stranim sufiksom), *Škaljarica* (prema muškomu etniku *Škaljar*). Završetak *ica* često se susreće i u drugim izvedenim imenicama, npr. *devetnica* ‘devetodnevna pobožnost uoči većih katoličkih blagdana’, *svinjarica* u značenju ‘svinjac, nastamba za svinje’ (primjer iz Tivta), *vidionica* (s promjenom *l* > *o*, tj. *vidilnica* > *vidionica*) u značenju ‘prostorija s prozorčićem na vrhu krova’ (npr. u Lastvi), *pločarica* u značenju

‘vrsta potleušice ili manje prizemnice s krovom od kamenih ploča’ (npr. u Lastvi), *kršćanica* u značenju ‘kršćanka, koja vjeruje u Krista’ (npr. u Lastvi), *sušelica* u značenju ‘smokva za sušenje, smokva koja se suši’ (npr. u Lastvi i Krtolima u Boki te u Zupcima u Svebarju), *Svijećnica* i *Pepelnica* u značenjima ‘blagdan kada je običaj blagoslivljati svijeće (2. veljače)’ i ‘prvi dan korizme’ (npr. u Tivtu), *rodica* u značenju ‘ženska osoba koja je u rodu, rođakinja’ (npr. u Tivtu). Rodbinski naziv *sestrična* rabi se u značenju ‘sestrina kći’, *sestrić* u značenju ‘sestrin sin’, a *bratanić* u značenju ‘bratov sin’ (npr. u Tivtu i Lastvi). U Zupcima su zabilježeni rodbinski nazivi *bratućed* i *bratućeda* u značenju ‘prvi rođak’ i ‘prva rođakinja’ (bratućedi su međusobno djeca dvojice braće, ili dviju sestara, ili brata i sestre). Zanimljivo je da se u istom značenju rodbinski nazivi *bratućed* i *bratućeda* rabe i na sjeveru Jadrana u govoru Vrbnika na otoku Krku, a rabio ih i dubrovački pisac Marin Držić u svojoj komediji *Dundo Maroje* u 16. stoljeću. Kad je riječ o rodbinskom nazivlju govore Hrvata u Boki kotorskoj i u Svebarju karakterizira specifična kombinacija razgranatoga bogatoga rodbinskoga nazivlja karakterističnoga za slavenske jezike (o čem svjedoče prethodni primjeri) i pojednostavljenoga nazivlja u kojem jedna riječ podrazumijeva više rodbinskih odnosa, što je utjecaj romanskih idioma kojima su razmatrani hrvatski govori bili izloženi. Tako su se npr. očuvali nazivi *tetka* u značenju ‘očeva ili majčina sestra’, *strina* u značenju ‘žena očeva brata’, *unja* (s premetanjem *ujna* > *unja* i jotiranjem *n + j* > *nj*) u značenju ‘žena majčina brata’. Međutim, umjesto naziva *tetak* (‘tetkin muž’), *stric* i *ujak* u svim se značenjima rabi romanizam *dondo* (s razvojem od latinskoga *dominus* > *donno* > *dondo*) pa se pojavljuju kombinacije *tetka* i *dondo*; *dondo* i *strina*; *dondo* i *unja*. Pritom je zanimljivo da ostatak nekadašnje uporabe naziva *ujak* nalazimo u izvedenici *ujčevina* u izrazu *idemo u ujčevinu* u značenju ‘idemo posjetiti ujaka u njegovoj kući, stanu’. Utjecaj romanskih idioma susreće se i dvostrukim značenjima naziva *zet* (u značenjima: 1. kćerin muž, 2. sestrin muž) (npr. u Lastvi i Zupcima) te naziva *nevjesta* (u značenjima: 1. sinova žena, 2. bratova žena) (npr. u Lastvi). U Zupcima naziv *nevjesta* ima specifično značenje ‘djevojka koja će se uskoro udati’. Ipak valja istaknuti da je tu romanski mletački utjecaj na semantičkoj razini, ali ostaju u uporabi domaće riječi *zet* i *nevjesta*. S druge strane, i leksički i semantički utjecaj romanskih idioma susreće se pri uporabi rodbinskih naziva *kunjado* i *kunjada* (prema mlet. *cugnado* i *cugnada*). Venecijanizam *kunjado* rabi se u značenjima ‘mužev brat’ i ‘ženin brat’, tj. u značenjima ‘djever’ i ‘šurjak’. Sukladno tomu, venecijanizam *kunjada* rabi se u značenjima ‘muževa sestra’ i ‘ženina sestra’, tj. u značenjima

‘zaova’ i ‘svastika’ (npr. u Tivtu). Strani idiomi nisu utjecali na većinu rodbinskih naziva u izravnoj nasljednoj liniji pa se npr. govori *unuk* i *unuka*, *praunuk* i *praunuka* (u Tivtu, Lastvi i dr.).

Starija generacija, a djelomice i srednja još uvijek čuva stare hrvatske riječi praslavenskoga podrijetla kaš što su npr. u Tivtu i Lastvi u Boki te u Zupcima u Svebarju imenice *postelja* (npr. *postelje drvene; on mene diže iz postelje*) i izvedenica *posteljina* ‘rublje za postelju’, zatim *val* u značenju ‘nabor na površini mora, obično izazvan vjetrom ili kretanjem nekoga plovila’ (npr. u Lastvi), *došašće* ‘razdoblje koje prethodi Božiću’ (npr. u Tivtu). Imenica *kruh*, koja se među južnoslavenskim jezicima rabi samo u hrvatskom i slovenskom jeziku, redovita je i u govorima bokeljskih Hrvata, npr. (npr. u Tivtu u Lastvi). U Svebarju je zabilježena u glasovnoj inačici *kruv* (u Zupcima). Susreće se i hrvatska riječ *sušica* u značenju ‘tuberkuloza’ (Lastva), *objed* i glagol *objedovat* (npr. Zupci, Lastva: *Mi smo objedovali obotnicu na salatu*). Mnogi stariji bokeljski Hrvati ne rabe turcizam *jastučnica* nego samo domaću riječ *navlaka* u tom značenju. Stari zemljopisni naziv *dubrava* (u značenju današnje posuđenice ‘šuma’) obično ima različita specifična značenja pa je npr. u Lastvi *dubrava* najčešće ‘šuma u dolini’, a u Zupcima ‘hrastova šuma’. Inače, dobro je poznato da je zemljopisni naziv *dubrava* izveden od imenice *dub* koja je praslavenskoga podrijetla. Prvotno joj je značenje bilo ‘drvo općenito’, a danas se najčešće susreće u značenju ‘hrast’. Starija generacija rabi i staru hrvatsku riječ *juha*, koja je praslavenskoga podrijetla (npr. u Lastvi). Zanimljivo je da najstarija generacija u Tivtu još uvijek rabi staru hrvatsku riječ *ljesa* u značenju ‘dvorišna vrata’ (jer su nekoć bila drvena). Tu su npr. moguće usporedbe s govorima gradišćanskih Hrvata i s većinom hrvatskih kajkavskih govora. Još je zanimljivije da je naziv *ljesa* zabilježen i u Svebarju, u Zupcima, u specifičnom, ali srodnom značenju ‘pregrada od pruća’ (također u značenju ‘mreža od pruća’). Umjesto grecizma *podrum* koji se rabi u hrvatskom standardnom jeziku, u Zupcima je zabilježena domaća riječ *potpod* u značenju ‘prostor ispod poda’. Pritom je važno naglasiti da u toj prefiksaloj izvedenici osnova *pod* ima značenje ‘tlo’. Staru riječ *pot* (karakterističnu za dio stare hrvatske štokavštine i kajkavštine te za većinu čakavštine) u standardnom je jeziku potisnula realizacija *znoj*. Međutim, u Zupcima u Svebarju zabilježena je riječ *pot* i od nje izveden nesvršeni glagol *potiti se* u značenju ‘znojiti se’, a u Krtolima prefiksalni svršeni glagol *zapotit se* u značenju ‘oznojiti se’. U Krtolima je vrlo zanimljiv i glagol *stinut* u značenju ‘hladiti se, postajati hladan, studen’. Riječ je o starom hrvatskom glagolu praslavenskoga podrijetla koji se susreće u starijoj hrvatskoj književnosti već od srednjovjekovlja.

Posebno je zanimljiva uporaba staroga hrvatskoga pridjeva *nenavidan* i glagola *nenavidjet* (Lastva, Krtoli). Pridjev *nenavidan* rabi se s prijedložnom svezom koja se sastoji od prijedloga *na* i akuzativnoga oblika imenice ili zamjenice, npr. *nenavidni su na nas* ‘zavidni su nam’.

Rabi se i stari jednosložni nesvršeni glagol *spat* (s prezentom *spim, spiš...*), npr. u Lastvi (koji je u suvremenom hrvatskom standardnom jeziku istisnuo oblik *spavati, pz. spavam*).

Prilog *bojse* u značenju ‘možda, vjerojatno’ karakterističan je za različite hrvatske govore koji čuvaju starije jezično stanje pa ga sukladno tomu nalazimo i u dijaspori, npr. u dijelu gradišćansko-hrvatskih govora. U govoru Zubaca u Svebarju zabilježen je u vrlo sličnom značenju koje je opisano izrazom ‘čini mi se’.

Među blagdanskim imenima izdvajam ovom prigodom rijetku imensku inačicu *Sveti četvrtak* za koju je Ilija Vukotić, autor rječnika govora Zubaca (naslovljena *Zubački zbor*) naveo da je to staro ime za Tijelovo. U Boki kotorskoj uobičajeno je pak za blagdan Tijelova ime *Tijelo Slavno*.

Brojni romanizmi uglavnom su se dobro adaptirali u morfološki sustav bokeljskih govora što npr. pokazuje naziv *skala lajavica* u značenju ‘ljestve’. Naime, prvi dio toga naziva potječe od tal. *scala*, a drugi je etimologijski povezan s tal. glagolom *levarsi* u značenju ‘(po)dignuti, odnosno (po)dizati se’. Stari romanizam *murva* (koji se u romanskim jezicima razvio iz lat. *Morus*) u značenju ‘dud’ također je uobičajen u govorima Hrvata u Boki i u Svebarju (npr. u Tivtu, Krtolima i Zupcima). U pojedinom govoru susreću se usporedno domaća riječ i posuđenica, npr. u tivatskom govoru domaća riječ *smetura* ‘lopatica za skupljanje smeća’ i *škovacera* (prema mlet. *scovazera*). U bokeljskih Hrvata česta je domaća riječ *poplat* (< *potplat*) u značenju ‘donja strana stopala’, dok se u značenju ‘donja strana cipele, čizme i sl.’ rabi posuđenica iz mletačkoga *ši(f)ola* (prema mlet. *Siola*), npr. u Tivtu. U istom je značenju riječ *poplat* zabilježena i u Zupcima. Riječ *potplat* uobičajena je i u govorima gradišćanskih Hrvata.

Venecijanizam *kantun* (prema ven. *canton*) od starine se rabi u govorima bokeljskih Hrvata, što nije začudno kada se ima na umu višestoljetna vlast Mletačke Republike u Boki kotorskoj. Međutim, u geometrijskom nazivlju rabi se hrvatska riječ *trokut* (u govorima starije i srednje generacije, npr. u Lastvi).

Načelno se opaža da starija generacija bokeljskih Hrvata u znatnoj mjeri rabi hrvatsku terminologiju različitih struka pa npr. govore *stoljeće, kino, kisik, potres* (npr. u Lastvi).

U pisanom jeziku bokeljskih Hrvata, npr. zapisi u župnim knjigama Gornje Lastve sredinom 19. stoljeća te zapisnici sa sjednica različitih društava u Donjoj Lasvi do sredine 20. stoljeća pokazuju da je u uporabi bio onodobni normirani hrvatski književni jezik pa se npr. susreću riječi *općinari, glazba, ljudi čvrsta značaja* (tj. čvrsta karaktera) itd. Isto se može reći za pisani jezik u drugim mjestima u kojima je prevladavalo hrvatsko stanovništvo pa je npr. u Školskom kotaru Kotor u Mješovitoj općoj pučkoj školi u Tivtu među školskim predmetima na popisu *prirodopis, zemljopis, gospodarstvo*, a mjeseci u godini imaju hrvatske nazive, npr. *rujan*. Također se spominju *skrbnici djece*, što su sve tipične riječi hrvatskoga književnoga jezika.

Ti jezični primjeri, koji u Boki kotorskoj sada već dobrim dijelom pripadaju povijesti, ponajbolje pokazuju kao se promjenom državnih granica i promjenim sastava stanovništva u vrlo kratkom vremenu može promijeniti književni jezik, ali i mjesni govori pojedinoga područja.

Hrvati u istočnom Srijemu

U doba turskih osvajanja dio je Hrvata iz Srijema iselio, dio se islamizirao i odnarodio, a dio prešao na pravoslavlje jer je turska vlast bila tolerantnija prema toj vjeri nego prema katoličanstvu. Preostali Hrvati živjeli su u mjestima Srijemski Karlovci, Morović, Srijemska Mitrovica, Ruma, Erdevik, Srijemska Kamenica, Golubinci, Petrovaradin i Slankamen. God 1847. u Srijemskoj županiji hrvatski je službeni jezik. U razdoblju koje je prethodilo Prvom svj. ratu veći broj srijemskih Hrvata bio je aktivan u Hrvatskoj pučkoj seljačkoj stranki Stjepana Radića. Tako je i među dvama svjetskim ratovima. Nakon Prvoga svj. rata broj se Hrvata u Srijemu postupno smanjuje. Hrvati u istočnom Srijemu odvojeni su od Hrvatske u lipnju 1945. ustanovljenjem republičkih granica unutar SFRJ, premda su u Gibarcu, Golubincima, Hrtkovicima, Kukujevcima, Novom Slankamenu bili većinsko stanovništvo. Usto su Hrvati u većem broju živjeli u Beški, Inđiji, Srijemskoj Mitrovici, Petrovaradinu i Zemunu, a bilo ih je i u Srijemskoj Kamenici, Šidu, Nikincima i Rumi. Bogoslužje u Crkvi odvijalo se na u 20. stoljeću na hrvatskom standardnom jeziku. U posljednjem desetljeću 20. stoljeća, nakon raspada SFRJ, izvrgnuti su različitim vrstama zlostavljanja i progona. Tada je oko 40 000 Hrvata otišlo iz toga dijela Srijema, najviše u Hrvatsku, a dijelom i u zapadnu Europu i prekooceanske zemlje.

Govori Hrvata u Srijemu, koji su temeljno pripadali slavonskomu dijalektu (mnogi su od njih bili ikavski), pretrpjeli su u 20. stoljeću brojne promjene. Jedan od razloga takvom stanju bila je i nemogućnost školovanja na hrvatskom jeziku nakon Drugoga svj. rata. Tako se npr. u Kukujevcima i Srijemskoj Kamenici sredinom početkom 2. polovice 20. st. govorilo *dite*, *svitlost*, *vištice*, *misit* 'mijesiti', rabili su se, komparativi tipa *gorji* 'gori', brojevi druge dekade sa sufiksom *-najst*, npr. *dvanajst*, oblici za 3. os mn. tipa *ne možeju*; *ne ćeju*, imenica *kruv* 'kruh', glagol *srdit se*, što su sve značajke slavonskoga dijalekta. Stariji naraštaj Kukujevcana u progonstvu još uvijek ima ikavizme kao npr. *dica*, *misec*, *misečina*, *pisma*, *svića*, *svitlo*, *pripovidat* itd. Budući da su srijemski Hrvati u svojim govorima preuzeli novoštokavsku akcentuaciju i u znatnoj se mjeri ekavizirali, u pojedinim su dijalektološkim priručnicima svrstani u šumadijsko-vojvođanski dijalekt.

Iz Kukujevaca su bili rodnom brojni hrvatski književnici, npr. Živko Bertić

Nemigracijske zajednice Hrvata u Sloveniji

U doba hrvatskih vladara područje današnje Bele krajine u Sloveniji bilo je u sastavu Hrvatske. Povijesni dokument iz 1091. to potvrđuje. Osnivanjem Zagrebačke biskupije 1094., župe u Beloj krajini (tj. područje oko Črnomlja i Metlike) ulaze u njezin sastav. U 16. stoljeću vlasnici su Bele krajine njemački plemići koji je izdvajaju iz Hrvatske. Nemigracijsko stanovništvo Bele krajine su Hrvati kajkavci.

U 16. stoljeću, kada se Hrvati s područja Modruša naseljavaju u Metliku, Črnomelj, Kočevje i njihovu okolicu, nalaze u tom kraju još uvijek vitalnu hrvatsku zajednicu, koja se njihovim dolaskom još više osnažila. Dolaskom Hrvata iz Modruša i okolice na području Bele krajine pojavljuju se i govornici čakavskoga ikavsko-ekavskoga dijalekta. U 16. stoljeću naseljavaju se i hrvatski grkokatolici štokavci. Još su u 17. stoljeću Hrvati sačinjavali većinu stanovništva Bele krajine. Hrvatski se u obiteljima govorilo uglavnom do kraja 19. stoljeća. U 20. stoljeću, nakon Drugoga svj. rata, ti su Hrvati uglavnom su asimilirani.

U slovenskom dijelu Istre još ima ostataka nekadašnje hrvatske zajednice. Dogovorom plemića, 1463. dio kmetova sa šibenskoga područja preseljen je u sjeverozapadnu Istru, među inim

u Piran. Hrvati su se u Koper (Koper), Piran i Izolu znatnije doseljavali od 16. do 18. stoljeća. Mnogi Hrvati s obale i otoka (npr. iz Splita, Omiša, Makarske, Kotora, s Raba, Hvara, i dr.), iz središnje Istre (npr. iz Roča i Gračišća) i nekih drugih dijelova, npr. iz Skradina bili su u vojnoj mornaričkoj službi u Kopru.

Zaključna misao

Navedeni primjeri jasno pokazuju da je u hrvatskim autohtonim manjinskim zajednicama očuvanje materinskoga jezika jedini jamac opstojnosti te zajednice. Gdje se prestalo govoriti hrvatski nestale su i hrvatske manjinske zajednice.

Napomena:

Ovaj je tekst nastao na temelju moje knjige *Blago rasutih. Jezik Hrvata u dijaspori, Dio II.*, Književni krug, Split, 2022. Zato u radu nema popisa literature ni navođenja izvora.